

SITUAȚIA PRECARĂ A STĂPÂNIRII ROMANE ÎN DACIA ȘI POZIȚIA SPECIALĂ A CONSULARULUI DACILOR, CA EXPRESIE A ACESTEI SITUAȚII

DE

F. HOROVITZ

Cucerirea Daciei de către Romani a fost determinată de două motive, unul de ordin strategic și celălalt de ordin economic. Stăpânirea romană la Sud de Dunăre era amenințată mereu, dela urcarea pe tronul neamurilor dacice a lui Decebal, care realizase unitatea neamurilor daco-gelice dintre Tisa și Siret și făcea mereu incursiuni la Sud de Dunăre, chemat acolo de către frații lui subjuogați de Romani. Traian a căutat să rezolve militărește problema traco-dacă și a siguranței stăpânirii romane la Dunărea de Jos, desființând regatul Dacilor, acest permanent focar de revoltă împotriva stăpânirii romane la Dunărea de Jos și izvor inepuizabil de ajutor armat, sub formă de repetate incursiuni la Sud de Dunăre, împiedcând astfel consolidarea stăpânirii romane în aceste regiuni.

Traian a întâlnit însă o formidabilă rezistență din partea poporului dac, rezistență care a făcut ca cele două războaie ale lui Traian cu Dacii să fie comparate cu războaiele punice, care, după cum se știe, au pus în cumpănă însăși existența poporului roman. Dacia a fost deci foarte greu cucerită de Romani. Foarte rare sunt mărturiile despre războaiele lui Traian cu Dacii, căci atât memoriile lui Traian despre aceste războaie, cât și opera medicului împăratului, grecul Criton, *Getica*, s'au pierdut. Izvorul nostru principal, Dion Cassius, s'a păstrat numai în rezumatul scurt și sec al călugărului bizantin din secolul XI, Xiphilin. Reținem totuși cuvintele lui Dion Cassius: „*cu mare greutate a învins Traian pe Daci*”¹. La Pliniu cel Tânăr găsim un ecou al amplexării acestui războiu. Pliniu îndeamnă pe un prieten al său să scrie istoria războiului cu Dacii, zicându-i: „*unde poți găsi un subiect mai nou, mai bogat, mai vast, mai poetic, mai legendar, deși aici legendele s'au petrecut aievea? Ne rei zugrăvi un rege care a rezistat, plin de curaj, până la urmă și două triumfuri, dintre care întâiul a fost primul triumf obținut asupra unui popor socotit până atunci invincibil. Nu există decât o singură dificultate, stilul să fie la înălțimea unor atari isprăvi*”². Se pare că prietenul lui Pliniu nu a realizat dorința acestuia.

În fața acestei formidabile rezistențe, Traian s'a convins că problema dacă nu va putea fi rezolvată integral, deoarece forțele romane nu erau suficiente pentru a ocupa întregul stat dac. De aceea s'a mulțumit să ocupe

numai podișul transilvan și câmpiile Banatului și ale Olteniei, care să asigure comunicațiile cu Moesia Superior și să institue un protectorat militar, destul de fragil, asupra semințiilor getice din câmpia valahă, spre a asigura, cât de cât, liniștea stăpânirii romane din Moesia Inferior.

Probabil că Traian și-a dat seama de caracterul precar al unei stăpâniri romane la Nord de Dunăre și s'ar fi gândit, poate, să rezolve în alt mod problema consolidării stăpânirii romane la Sud de Dunăre, dacă n'ar fi existat și mirajul minelor de aur din Transilvania. La acea epocă era o mare lipsă de aur în lume. Minele de aur și argint din Peninsula Iberică erau aproape sleite și nu exista în lumea veche o sursă de aur mai bogată decât minele de aur din Transilvania. Știm, în adevăr, că valoarea tezaurului lui Decebal, capturat de Traian, se ridică la cifra colosală de $\frac{1}{2}$ miliard franci aur.

Mirajul aurului a fost, în lumea veche, un motiv care a acționat puternic în determinarea cuceririlor. Un pasaj din Petroniu justifică în totul această teză despre setea de aur a Romanilor. „*Dacă exista undeva vreun golf ascuns sau un continent necunoscut, unde se găsea aur, se decreta că acolo e un dușman și se pregătea sămânța unor războaie sângeroase și cucerirea de noi comori*“³. Și, în adevăr, vedem că prima grijă a lui Traian a fost de a lua în stăpânirea personală a împăratului minele de aur din Dacia, cele mai bogate din lumea veche. Printre primele documente ale stăpânirii romane din Dacia se află o inscripție care ne arăta pe un libert al lui Traian. Ulpus Hermias, funcționând ca procurator al împăratului însărcinat cu administrarea minelor de aur⁴. Știm că Dacia a fost organizată ca provincie în 106, iar Traian a murit în 117. Or, inscripția din Ampelum (centru aurifer din Dacia și sediul procuratorului) ne arată că acest *Procurator Auriarum* a murit încă în timpul domniei lui Traian, așa încât putem afirma că prima grijă a lui Traian a fost să înceapă și să asigure exploatarea minelor de aur din Transilvania, care au revărsat asupra imperiului roman Pactolul minelor de aur din Munții Apuseni, înviorând, trecător, economia romană.

Pe lângă setea de aur romană s'a mai adăugat și nevoia de brațe de muncă servilă, care băntuia economia romană sclavagistă dela încetarea marilor războaie de cucerire din perioada republicană, căci se știe că singurul izvor de reînnoire a forțelor de muncă servilă sunt războaiele de cucerire, dat fiind ridicatul procent de mortalitate și redusul procent de prolificitate din lumea sclavilor, din cauza îngrozitoarelor condiții de traiu. Or, știm că Traian a capturat 50.000 de Daci, deci cel puțin tot atâția sclavi.

Deși Traian a reușit, cu mari sacrificii, să cucerească o parte din statul Dacilor, stăpânirea romană chiar și asupra acestei părți a fost, totdeauna, precară. Chiar dela început găsim în provincia romană Dacia stări de lucruri excepționale, care mărturisesc precaritatea stăpânirii romane acolo. În adevăr, Traian așează la Apulum, „*contrar regulii generale*“⁵, două legiuni, a XIII-a Gemina și I-a Adiutrix. Și iată ce scriam, în 1932, despre cauza acestei măsuri excepționale: „*Probabil că vigoarea atacurilor Dacilor liberi l-a determinat pe Traian să așeze două legiuni în acest punct strategic care domină întreaga vale a Mureșului*“⁶.

Dar nici nu închisese bine ochii cuceritorul Daciei, că întreaga stăpânire romană în Dacia a fost pusă în discuție. Anul 117 a fost un an de grea

încercare pentru însăși existența provinciei Dacia. După cum se știe, la un moment dat, Hadrian era gata să renunțe la cucerirea transdunăreană a lui Traian; l-a împiedecat însă dela traducerea în fapt a intenției sale tocmai bogăția minelor de aur din Transilvania, aflate în plină exploatare. Insuși împăratul a trebuit să vină în Dacia, iar la plecarea lui a instituit acolo, în această provincie mereu primejduită, un comandament excepțional, pe care l-a încredințat prietenului său, reputatul general Q. Marcius Turbo, specializat în înnăbușirea revoltelor. El înnăbușise, înainte de a veni în Dacia, revolta Evreilor din Egipt și Cirenaica, precum și revolta Maurilor din Mauritania. După plecarea lui Turbo din Dacia, Hadrian a fost nevoit să dea Daciei o nouă organizare, menită să-i asigure o mai eficace apărare, împărțind Dacia în două provincii, cu doi guvernatori, adică cu doi comandanți de armate deosebite și creând la Olt limesul alutan.

Totuși, și în noua sa formă de organizare, Dacia a continuat să rămână o provincie nesigură, din ce în ce mai nesigură. În adevăr, Dacii nu s'au resemnat niciodată să se supună stăpânirii romane. Încă din timpul lui Burebista, Dacii ajunseseră la treapta superioară a barbariei, ceea ce treaptă unde vitejia, intactă încă, a barbarului, se aliază cu însușirea unei civilizații destul de înaintate, mai ales în ce privește armele. Popoarele ajunse în acest stadiu sunt foarte greu de învins. Apoi, Dacii, ca cei mai civilizați dintre „barbari”, formau avangarda conștientă a întregii lumi „barbare”, care se agita la Nord de Dunăre. Dio Cassius ne spune lămurit acest lucru în capitolul XI din cartea LXVIII. Un neam ca Dacii, tânăr, viguros, viteaz, cu spatele acoperit de o întreagă lume „barbară” al cărei portdrapel de libertate era, nu se putea resemna să suporte jugul roman. O parte însemnată a Dacilor a părăsit Dacia cucerită și a mărșălănit numărul Dacilor liberi, care, împreună cu Bastarnii (avangarda lumii germanice) și mai târziu împreună cu Goții, când aceștia vor ajunge în regiunile noastre, vor ataca mereu provincia romană Dacia, până ce această fortăreață romană la Nord de Dunăre va cădea. În fine, populația autohtonă din Dacia, crunt exploatată de Romani, a fost prima care s'a aliat cu lumea „barbară” din afară, în lupta comună împotriva cotropitorilor romani, cum remarcă istoricul sovietic A. D. Dmitriev în studiul său *Căderea Daciei*⁷. În cazul Daciei, alianța atacatorului din afară cu cel intern era înlesnită de trei factori: 1. „Barbarul” din afară era de același neam cu autohtonul exploatat de Romani. 2. Dacia era o provincie cu totul periferică, înconjurată aproape din toate părțile de lumea „barbară”. 3. Autohtonul exploatat, adică Dacul supus de Roman, era un element dârz și viteaz, care nu s'a resemnat să fie cotropit și exploatat în propria lui țară. Păturile sărace ale poporului dac, adică marea majoritate a acestui popor (nu redusa pătură bogată, care s'a romanizat, căci e știut că exploatarea este mai mult sau mai puțin exclusivist — și ca să poată continua exploatarea masselor, trec repede de partea învingătorului, trădând poporul pe care până atunci îl conduceau) nutreau o ură neîmpăcată față de cotropitorul străin, față de ocupații romani, căci după cum remarcă și istoricul sovietic Alpatov în studiul său: *O nouă etapă în studiul problemei trecerii dela lumea antică la evul mediu*⁸, „Pentru masele populare din imperiu, imperiul roman a fost cel mai mare dușman și asupritor”. Deci, Dacii supuși de Romani au continuat războiul și nu au acceptat stă-

pânirea romană. L-au continuat mai ales Dacii din părțile nordice și răsăritene, datorită existenței a doi factori favorabili unei rezistențe active: 1. Contactul permanent cu frații lor de dincolo de hotarele provinciei, în frunte cu Costobocii spre Nord și Carpii spre răsărit. 2. Faptul că puterea expansionistă romană, al cărei declin începuse, n'a mai dispus de forțe suficiente ca să colonizeze nici măcar atât cât reușise Traian să ocupe din fostul stat dac al lui Decebal, așa încât părțile nordice și răsăritene ale provinciei au fost foarte puțin atinse de colonizare. De sigur că Dacii din interiorul provinciei nu au putut să ducă războiul deschis cu Romanii decât atunci când primeau ajutoare mari, sub formă de năvăliri, dela frații lor liberi. Inșă nici în restul timpului, Dacii supuși nu s'au resemnat. N'a fost, de sigur, un război deschis, ci un război de guerillă, de partizani, cum s'a întâmplat de atâtea ori în cursul istoriei, împotriva unor ocupați străini. A fost un război de partizani, de oameni hotărâți din popor, cărora Romanii le-au dat numele de „latrones”, „hoți”, „bandiți”, așa cum și mai târziu clasele posedante au poreclit firile îndrăznețe, care se ridicau împotriva exploatării. O asemenea explicare a mișcării zise „latrone” din Dacia o dau istoricii sovietici A. D. Dmitriev (în studiul său *Căderea Daciei*⁹) și Cruglicova (în studiul intitulat *Cu privire la romanizarea Daciei*). Este demn de remarcat că scriitorul grec din sec. II al erei noastre Pausanias, în a sa „*Ἑλλάδος περιήγησις*” (*Descrierea Greciei*) vorbind despre invazia Costobocilor din Grecia le dă același epitet de „hoți”¹⁰, iar istoricii romani dau răscoalelor Bagauzilor din Gallia numele, caracteristic pentru mentalitatea exploatatorilor față de cei care le amenință liniștita continuare a exploatării, de „răscoale de bandiți”¹¹. Este același nume dat pretutindeni și în tot cursul istoriei de către opresori revoletelor celor oprimați. Istoricul francez Victor Chapot, în *Le monde romain*, remarcă că ceea ce numește el „brigandage” ajunsese una din plăgile imperiului în sec. IV. Cercetătorii sovietici, bazându-se pe știința marxist-leninistă, au pus însă în adevărata lumină caracterul social, de masă, al acestui așa zis „brigandaj”. Ei au arătat că în speță e vorba de o alianță a „barbarilor” dinafară cu straturile sociale din interiorul imperiului, sângeros exploatate de către o pătură subțire de profitori și de către statul roman însuși, transformat, după cum remarcă Engels, într'o „...mașină uriașă și complicată, menită doar să stoarcă pe supuși”¹². Vedem, între altele, pe minerii din Tracia unindu-se cu Vizigoții, când aceștia dau peste cap, la Adrianopole, la 379, armata romană comandată de împăratul Valens. Trebuie remarcat că ceea ce Victor Chapot și alți istorici burghezi numesc „brigandaj” a constituit o plagă a imperiului nu din sec. IV, ci încă cu mult înainte, documentar dovedit, cel puțin încă dela începutul sec. III. În adevăr, scriitorul creștin din Africa, Tertullian, care a trăit pe timpul lui Septimiu Sever, ne spune că acest împărat „a instituit în toate provinciile imperiului detașamente însărcinate special cu urmărirea „hoților”, „latronibus vestigandis per universas provincias militaris statio sortitur”¹³. Vedem dar că Tertullian întrebuințează și el cuvântul „latro” dar din vorbele lui se vede clar că e vorba nu de „hoți” în înțelesul obișnuit al acestui cuvânt, ci de mișcări de masă, căci e nevoie să se instituie de sus, printr'o decizie a împăratului însuși, detașamente speciale pentru reprimarea acestor mișcări de masă, căci, dacă ar fi fost vorba de cazuri izolate, n'ar fi fost nevoie de instituirea de deta-

șamente militare special însărcinate cu reprimarea lor. Vedem de asemenea că aceste mișcări de „partizani”, de răscoale ale masselor asuprite, au avut un caracter general, extins asupra tuturor provinciilor imperiului, *universas provincias*, cum se exprimă Tertullian. Vedem de asemenea că aceste mișcări *generale* de masse au loc cel puțin dela sfârșitul epocii Antoninilor; însuși Septimiu Sever este nevoit să vină cu o dispoziție generală pentru reprimarea acestor răscoale ale păturilor asuprite din imperiu. Deci, încă din epoca Antoninilor care, în istoriografia burgheză, este reprezentată ca „epoca de aur” a imperiului, edificiul statului sclavagist roman și opresor al păturilor sărace începuse să trosnească.

Această alianță dintre păturile asuprite din imperiu și „barbarii” dinafară, numiți tot „*latrunculi*”, ne este dovedită documentar pentru regnul lui Commodus printr-o inscripție din Pannonia Inferior¹⁴, din anul 185 (Trubuncia Potestate X) unde se spune „*Ripam Omnem Burgis a Solo Extractis Item Praesidis (sic) Per Loca Oportuna Ad Claustrinos Iatrunculorum Transitus Oppositis Municit*”.

Știința marxist-leninistă ne-a înlesnit adevărata înțelegere a acestei inscripții, care, cred că până acum n'a fost suficient valorificată. În adevăr, ea ne arată că, pe la 185, a fost nevoie să se construiască, la granițele imperiului din spre partea Pannoniei, burguri prevăzute cu garnizoane pentru a împiedeca trecerea acestor „*latrunculi*” (*ad latrunculorum transitus oppositis*), adică a „barbarilor” de dincolo de granițele imperiului și unirea lor cu „partizanii” din interior, gratificați, după cum am arătat, cu același calificativ.

Inscripția în chestiune ne arată, prin întrebuintarea cuvântului „*latrunculus*” pentru a indica un dușman extern, de dincolo de granițele imperiului — care, în niciun caz, nu poate fi „bandit”, „hoț”, în înțelesul obișnuit al dreptului penal — că nici aliații lor din interiorul imperiului nu erau „bandiți”, „hoți”, ci „partizani” răsculați împotriva statului sclavagist roman, pe care cei din interior îl combăteau și ei, ca și cei din exterior; acești partizani erau gratificați, și unii și alții, de pătura exploatoare, căreia i se turbura liniștea exploatării, cu același termen pejorativ de „*latrunculus*”.

Dacă în Pannonia, la 185, este nevoie să se construiască burguri speciale cu garnizoane pentru a împiedeca pe „partizanii” din interior să-și dea mâna cu „barbarii” din afara imperiului, cu atât mai mult în Dacia recent cucerită, alianța dintre asupriții din imperiu și cei din afara imperiului a trebuit să fie cu mult mai veche, probabil chiar din primele timpuri ale provinciei romane Dacia. În adevăr, pe lângă faptul că Dacia a fost mult mai recent cucerită decât Pannonia, se mai adaugă și alt factor care a favorizat alianța și anume „barbarul” dinafară, Dacul liber¹⁵, era de același neam cu cel dinăuntru, cu Dacul cotropit de Romani. Și chiar găsim pe un cetățean roman care făcea parte din pătura exploatoare din Dacia, căci e decurionul municipiului Drobeta, deci aparținând sec. II (Drobeta a fost ridicată la rangul de colonie de către Septimius Severus) asasinat de către „partizani”, „*Interfectus a Latronibus*”¹⁶. O altă inscripție, tot din Drobeta, ne arată pe un primar (IV vir) al municipiului Drobeta, asasinat și el de „partizani”, expresia este identică¹⁷ „*Interfectus a Latronibus*”. Avem și a III-a inscripție, cu același conținut, „*Interfecta a Latronibus*”¹⁸. Sunt, după cum vedem, trei inscripții, din același loc, Drobeta,

și cu același conținut, „*interfectus a latronibus*”. Sunt, foarte probabil, singurele știri, singurul ecou al unei revolte de „partizani” împotriva păturii exploatoare din Drobeta. Revoltă izolată sau în legătură poate cu invaziile cunoscute sub numele de războiul marcomanic? sau cu vreo invazie a Ivzigilor?

Nu putem ști.

Dar avem și revolte deschise ale Dacilor în 139, 141, 144, 156 și mai ales marcea invazie costobocă din 159-160, unită cu revolta din interior a Dacilor, acei „*Daci rebellantes*” de care vorbește biograful lui Antoninus Pius în capitolul V. Această din urmă revoltă a fost deosebit de gravă și ea a determinat o altă organizare, a treia, al cărei scop a fost de a asigura o mai eficientă apărare a graniței nordice a provinciei dace. Dacia Superior a fost, la rândul ei, subîmpărțită în două provincii: Dacia Apulensis și Dacia Porolissensis, denumite după capitalele lor, Apulum și Porolissum, cu două armate deosebite și cu doi comandanți complet separați; în Dacia Apulensis era comandantul legiunii a XIII Gemina și guvernator al provinciei, iar în Dacia Porolissensis era un procurator-guvernator, cu reședința la Porolissum. Această împărțire a Daciei s'a făcut spre a se asigura o mai eficace apărare a părții nordice a provinciei Dacia (care a fost invadată de Dacii liberi, și care, în unire cu Dacii din popor, din interiorul provinciei, au pus stăpânire pe partea nordică a provinciei), adică acolo unde Dacii din interior puteau întinde mâna fraților lor liberatori, Dacii liberi din Nord, Costobocii¹⁹. Acest lucru rezultă lămurit din cuvintele biografului lui Antoninus Pius, care, la capitolul V, ne vorbește de „*Dacos rebellantes*”, cuvinte care nu se pot referi decât la Dacii supuși ai imperiului, căci numai unii ca aceștia puteau fi calificați drept rebeli. De altfel, biograful ne vorbește, în același loc, și despre revolte în Achaia, în Egipt și în Iudeea, provincii de multă vreme cucerite de Romani. Dar revolta din Dacia a fost cea mai gravă, căci numai în Dacia s'au luat măsuri radicale pentru a preîntâmpina repetarea primejdiei dela care, cu mare greutate, a scăpat provincia. Că Dacia nordică a fost, un timp, pierdută pentru stăpânirea romană, ne arată faptul că această parte din Dacia este detașată dela Dacia Superior și constituită în provincie separată, iar armata de aci, întărită cu ale și cohorte aduse din Moesia și Pannonia, este pusă sub supravegherea directă a unui comandant suprem deosebit și independent de legatul guvernator al Daciei Superior, devenită, în urma micșorării ei, Dacia Apulensis. Acest comandant suprem al noii provincii nordice este procuratorul prezidial al Daciei Porolissensis, care își trage numele dela Porolissum, situat chiar la frontiera nordică a Daciei și unde rezida procuratorul-guvernator, spre a avea sub directă și imediată lui supraveghere această graniță atât de expusă. Remarcăm de asemenea mărimea deosebită a armatei romane din Dacia Porolissensis. În adevăr, dintr'o diplomă militară descoperită în anul 1936, rezultă clar că în Dacia Porolissensis aveau garnizoană 3 ale și 12 cohorte²⁰. Același lucru, și anume că armata Daciei Porolissensis se compunea din 3 ale și 12 cohorte, rezultă și dintr'o altă diplomă²¹. Armata Daciei Porolissensis ne apare deci ca foarte puternică, egală cu aceea a unor provincii întinse și expuse atacurilor, ca Raetia²² și Noricum²³, și mult superioară armatei Daciei Inferior, respectiv Dacia Malvensis²⁴. Știm de asemenea că armata Daciei Porolissensis a fost întărită tocmai pe vremea lui Antoninus Pius prin aducerea de noi forțe²⁵, tot atâtea dovezi că aci, în Nordul

Daciei, se afla un punct deosebit de nevralgic în armătura de apărare a imperiului. Or, noi știm că Costobocii, cei mai importanți dintre Dacii liberi, locuiau dincolo de granițele nordice ale provinciei romane Dacia. Deci, ei, cu năvălirile lor în Dacia, făcute în complicitate cu elementul dac din popor din însăși provincia Dacia, ajunseseră să constituie, chiar înainte de marele războiu cu lumea „barbară”, cunoscut în istorie sub numele de războiul marcomanic, un serios pericol pentru siguranța stăpânirii romane din Dacia.

Marele războiu cu lumea germană, cunoscut în istorie sub numele de războiul marcomanic, iar de Romani numit oficial „*bellum germanicum et sarmaticum*”, primul atac al acestei ofensive germanice împotriva imperiului roman care nu se va termina decât cu prăbușirea acestuia (războiul început în 167 și terminat în 180), a făcut să izbucnească cu o și mai mare vigoare flacăra mereu trează a speranțelor de libertate ale Dacilor. A fost atunci un teribil asalt al întregii lumi „barbare”, care a atins în mod deosebit de grav Dacia. Atunci Dacia a fost ocupată în cea mai mare parte de năvălitori. În fața acestei situații grave (la care se adaugă avertismentul dat de precedenta invazie a Costobocilor, unită cu revoltele din interior ale Dacilor supuși, „*Daci rebellantes*”) Marcus Aurelius a dat Daciei ultima ei organizare, a patra; organizarea prezintă un caracter net militar, ca într'un teritoriu recent cucerit (deși era vorba de o provincie cucerită de 60 de ani, două generații) și mereu amenințat. Chiar însuși faptul că, în curs de 60 de ani, Dacia a suferit patru organizări, ne arată întreaga șubrezenie a stăpânirii romane în Dacia.

* * *

În imperiul roman găsim organizații provinciale asemănătoare cu cea a Daciei trifurcate, cum sunt provinciile Creta-Cyrenaica, Cappadocia-Galatia (între 70 e. n. și 100 e. n.), Pontus-Bithynia, cele trei Sirii²⁶ (pe timpul lui Caracalla), Gallia (dela 20 î. e. n. până la 17 e. n.).

Creta și Cyrenaica formează două provincii deosebite, după cum ne arată o inscripție din Ephes, în care se poate vedea că, Creta este o provincie deosebită de Cyrenaica, având procuratorul ei special,²⁷ întocmai ca și în cele trei Dacii, unite fiind numai prin guvernatorul lor comun.

Cât privește provinciile unite Cappadocia-Galatia, în inscripții se întrebuintează aceeași terminologie ca și în cele trei Dacii, cuvântul *provincia* fiind întrebuintat la plural²⁸.

Cu Gallia, asemănarea este mai mare. Aici găsim, întocmai ca la cele trei Dacii, un guvernator suprem, care este mai ales comandant militar suprem al armatelor din aceste trei provincii și poartă titlul de legatul celor trei Gallii. Sub dependența militară a guvernatorului suprem se află cei trei guvernatori, al Aquitaniei, al Galliei Lugdunensis și al Belgicii²⁹, ca unul ce posedă un *imperium maius*.

Intocmai ca în Dacia, și în Gallia cele trei provincii mai au, afară de persoana guvernatorului, și o altă legătură comună, și anume, conciliium-ul celor trei Gallii, în totul asemănător cu conciliium-ul celor trei Dacii.

O altă combinație de provincii asemănătoare celor trei Dacii este blocul de provincii format în timpul lui Tiberiu și Claudiu, bloc alcătuit din Moesia, Macedonia și Achaia. Aceste trei provincii sunt puse sub conducerea

militară a unui supraguvernator înzestrat cu un *imperium majus*, ca să poată comanda guvernatorilor celor trei provincii³⁰.

Mai găsim o altă unire temporară a două provincii în Pannonia. Intre anii 197 și 211, Tib. Claudius Claudianus rennește cele două Pannonii sub guvernarea sa militară supremă cu titlul de „*consularis provinciarum et exercituum Pannoniae Inferioris et Superioris*”³¹. Insuși cuvintele din titulatura sa: *exercituum Pannoniae Inferioris et Superioris* ne arată că funcțiunea lui Claudius Claudianus este mai ales de ordin militar și că el este mai ales un comandant militar suprem. O inscripție găsită din anul 1920 confirmă această situație. Ea ne arată pe unul din legații subalterni ai lui Claudius Claudianus. Acest subaltern nu este însă un simplu legat de legiune, cum am fi înclinați să credem, ci el posedă și atribuțiuni guvernatoriale, cum rezultă clar din cuvintele: *legatus legionis XIV Geminae cum jurisdictione Pannoniae Superioris*³².

O situație asemănătoare o găsim și în unirea provinciilor Cappadocia-Galatia³³.

În toate aceste cazuri de combinări de provincii, factorul determinant a fost primejdia unor invazii dușmane. Acesta este cazul Galliei care a constituit, întocmai ca și Dacia, un avantpost militar spre lumea „barbară”, până la constituirea provinciilor Germania Superior și Germania Inferior.

Odată cu rechemarea lui Germanicus, ultimul supraguvernator al celor trei Galii, și a armatelor care operau contra Germanilor, starea aceasta încetează și are loc o întoarcere la regimul obișnuit, adică fiecare din cele trei Gallii capătă un guvernator, un *legatus pro praetore* deplin independent, depinzând direct de împărat. Dovadă deei că în cazul celor trei Gallii unite în persoana unui supraguvernator, ea și în cazul celor trei Dacii, e vorba de o stare excepțională, determinată de necesități militare de siguranță. În Dacia însă, starea excepțională din alte părți a căpătat un caracter permanent, din cauză că în Dacia primejdia pierderii provinciei a fost permanentă, cel puțin dela Marcus Aurelius înainte.

La fel a fost și în Cappadocia³⁴, la fel și în Siria³⁵, și la fel în Pannonia, așa că și în Dacia, factorul determinant al reunirii celor trei Dacii sub un comandant militar unic a fost gravitatea situației dela frontiere. Remarcăm că, atât Cappadocia, Gallia, Siria, Pannonia, Cyrenaica cât și Dacia sunt toate provincii de frontieră, cu granițe amenințate de invaziuni.

Caracterul, mai ales de apărare, al organizației dată de Marcus Aurelius și de comandantul militar al consularului celor trei Dacii rezultă, în primul rând, din titlul de *dux* pe care-l poartă acest înalt demnitar³⁶. Trebuie remarcat că aici, în Dacia, apare pentru prima dată titlul de *dux* în legătură cu un anumit teritoriu. Dux, în semnificația lui curentă însemna, până atunci și multă vreme după aceea, comandant suprem extraordinar asupra unor trupe, cărora, în mod obișnuit nu le era comandant, în vederea unei expediții războinice. Este o creștere de putere și de atribuții dată în vederea unei anumite expediții și strict limitată la durata acestei expediții³⁷. Mai târziu, poate dela Alexandru Sever înainte, se constituie comandamente militare extraordinare cu caracter permanent, cu competențe extinse asupra armatelor mai multor provincii, provincii de frontieră amenințate de invazii, guvernatorii respectivelor provincii rămânând numai cu atribuțiuni administrative și judeciare. Avem astfel un *Dux Scythici limitis*³⁸.

Dux Orientalis limitis ³⁹, Dux Illyricorum limitis et Thraci ⁴⁰, Dux Rhetici limitis ⁴¹, Dux totius Illyrici ⁴², Dux per Africam ⁴³.

Aceasta a fost forma de tranziție spre ducatele din sec. IV, care, abia atunci prezintă același caracter, adică ducele este legat de un teritoriu provincial anumit, caracter pe care îl găsim în Dacia dela 170 înainte. Aceasta pen-trucă, în sec. IV, gravitatea situației din Dacia se extinsese asupra tuturor provinciilor de frontieră. Astfel, la Rin găsim duci ai Germaniei Prima, Germania Secunda, Belgica Prima, Sequanica, toate fiind provincii de frontieră spre Rin. La provinciile de frontieră spre Dunăre există duci ai Raetiei Prima, Raelia Secunda, Noricum, Valeria Ripensis, Moesia Secunda, Scythia Minor, apoi găsim dux Aegypti, Africae, Numidiae, Osrhoenae, Palestinae, etc.

După cum am spus, *dux* înseamnă comandant suprem militar extra-ordinar, limitat în timp la durata unei expediții, asupra unor trupe care, altfel, se află sub comanda supremă a guvernatorului provinciei unde, în mod obișnuit, au garnizoană aceste trupe. Faptul însă că la consularul Daciilor titlul de *dux* este însoțit de un determinativ teritorial, ne arată, chiar dela prima vedere, o stare gravă, cu caracter de permanență, o stare de continuă alarmă, un fel de expediție permanentă. Cât privește extinderea de compe-tență, ea se referă la atribuirea comenzii supreme consularului Daciei, peste armatele romane care staționau în cele trei Dacii, și care erau supuse, conform normelor obișnuite, comandamentului suprem al guvernatorilor celor trei Dacii, în calitatea lor de guvernatori. Trebuie remarcat de aseme-nea că instituirea regimului excepțional pe care ni-l arată organizația dată de Marcus Aurelius Daciei n'a fost dictată împăratului numai de experiența războiului marcomanic. Nici în Pannonia și nici în celelalte regiuni danubiene, care și ele au fost lovite de războiul marcomanic, nu s'au luat măsuri extra-ordinare asemănătoare celor din Dacia. Aceasta este o dovadă în plus că în Dacia pericolul a fost deosebit de mare. Aici, în Dacia, armata romană era considerată ca fiind într'un permanent războiu cu Dacii liberi dela fron-tieră, și într'o permanentă stare de alarmă, din pricină că această armată avea spatele ei mereu amenințat de revolte ale Dacilor supuși, care izbuc-neau ori de câte ori le venea ajutor dinafară. O inscripție din Heliopolis (Siria)⁴⁴, ne arată, de altfel, pe un *dux* în rolul de reprimator al unor revolte interne: *Dux Exercitus Africae et Mauritaniae ad nationes quae sunt in Mauritania comprimendas*. Rolul acesta de reprimator l-a avut, de sigur, și *Dux Daciarum*, situația dintre Dacia și Mauritania prezentând o puter-nică analogie, cum vom arăta mai departe.

Primul supraguvernator al Dacilor este Claudius Fronto ⁴⁵. În anul 168 ⁴⁶, Fronto este guvernator excepțional ⁴⁷, din cauza situației foarte grave, căci, „barbarii” invadaseră Dacia. În anul 170, Fronto moare în luptă ⁴⁸; succesorul său este Cornelius Clemens⁴⁹, care poartă oficial titlul de *Dux Daciarum* ⁵⁰. Este de remarcat că acest Cornelius Clemens își zice „*Dux Daciarum*” și nu „*Dux legionum Daciarum*”, tocmai ca să nu se creadă că ar fi vorba de un comandant temporar al unei expediții, formulă ce s'ar întrebui-nița pentru un asemenea caz.

Și rangul consularului celor trei Dacii, deosebit de important în ierar-hia guvernatorilor consulari, arată că el ocupă o poziție excepțională. În adevăr, o inscripție din Apulum, ridicată lui L. Marius Perpetuus ⁵¹, consularul celor trei Dacii, la începutul sec. III, ne arată că legațiunea

Dacilor constituia o avansare față de cea a Moesiei Superior, și ea legațiune consulară. Același lucru ni-l arată și cariera lui Helvius Pertinax, împăratul din anul 192, precum și cea a lui Septimius Geta, fratele împăratului Septimius Sever, care a fost mai întâi guvernator al Moesiei Inferior și apoi consular al Daciilor⁵². De asemenea și legațiunea Siriei, cea mai importantă din toate, căci consularul Siriei comandă peste patru legiuni și are și supravegherea graniței Eufratului⁵³, este acordată imediat după cea a Daciei. Acest lucru ni-l arată atât cariera lui Simonius Proculus Iulianus⁵⁴, cât și cea a lui Helvius Pertinax⁵⁵. De asemenea, Pescennius Niger, care a fost întâi consular al Daciilor și apoi consularul Siriei. În adevăr, Dion Cassius⁵⁶ ne spune că Albinus și Niger au luptat cu popoarele dela granița Daciei. Cum Capitolinus⁵⁷, ne spune că Albinus a comandat legiunile a IV-a și I-a, care știm că staționau, prima în Moesia Superior și a doua în Moesia Inferior, rezultă că Albinus a guvernat cele două Moesii, simultan sau pe rând, așa că pentru Pescennius Niger rămâne ca posibilă numai legațiunea Daciei, de unde apoi înaintează la legațiunea Siriei. Pollenius Auspex Junior a fost mai întâi guvernator al uneia din cele două Moesii și apoi consular al Daciilor⁵⁸. Și nu trebuie uitat că legațiunea uneia dintre cele două Moesii era, la rândul ei, superioară, de exemplu, legațiunii Dalmației, și ea de rang consular.

De asemenea, vedem că postul de consular al Daciilor este ocupat de personalități de primul plan, ca viitorul împărat Pertinax, ca Pescennius Niger, rivalul lui Septimius Sever, ca Septimius Geta, fratele împăratului Septimius Sever, ceea ce arată atât importanța acestei demnități, cât și faptul că Dacia a constituit un punct nevralgic al imperiului.

Să vedem, acum, cum funcționa organizația dată de Marcus Aurelius Daciei. Prima trifurcare, care a avut loc (cum vom arăta în alt studiu) în vara anului 160, a însemnat împărțirea Daciei în trei provincii absolut independente: Dacia Apulensis, al cărei guvernator a fost un legat de rang pretorian și care a fost, în același timp, și legatul legiunii a XIII-a Gemina, Dacia Malvensis și Dacia Porolissensis, guvernate fiecare de către un procurator-guvernator, deoarece ambele erau provincii de frontieră, cu garnizoane compuse numai din trupe auxiliare⁵⁹.

Această formă de organizare a ținut până la aducerea legiunii a V-a Macedonica în Dacia Porolissensis, către anul 169⁶⁰, când s'a dat Daciei a patra organizare, cu scop pronunțat militar, cu un supraguvernator, considerat ca șef al unei expediții războinice cu caracter permanent, după cum arată titlul de *dux* și rolul său în Dacia (precum vom arăta mai departe). S'a simțit nevoia unei întăriri și mai mari a graniței nordice (marele punct nevralgic al provinciei romane Dacia), deja întărită în anul 160, prin aducerea în Dacia Porolissensis a legiunii a V-a Macedonica.

În primul rând, trebuie să remarcăm că cele trei Dacii au continuat să funcționeze și să se prezinte ca trei provincii independente. În adevăr, inscripțiile dau fiecăreia din cele trei Dacii titlul de *provincia*. Găsim în inscripții Dacia Apulensis numită *provincia* Dacia Apulensis⁶¹, la fel și Dacia Porolissensis⁶², precum și Dacia Malvensis⁶³. Se știe că provincia înseamnă o regiune guvernată de un guvernator independent.

Apoi, cele trei Dacii au trei procuratori financiari deosebiți⁶⁴, fiind deci, sub raport financiar, mai independente chiar decât cele trei Gallii, căci există *procuratores Lugdunensis et Aquitanicae*, sau *Belgicae et Duarum*

Germaniarum, pe când *procuratores Daciae* nu întâlnim, afară de o singură excepție, procuratura lui Pertinax, procuratură excepțională, provocată, probabil, de războiul marcomanic⁶⁵. După Domaszewski⁶⁶, Helvius Pertinax ar fi fost procurator financiar al Daciei Apulensis și Porolissensis, trecător unite atunci într'o singură circumscripție financiară. Și biograful lui Pertinax, care ne-a transmis știrea, are chiar grija să adauge: Procurator in Dacia ad sestertia ducenta⁶⁷, căci procuratorul Daciei Apulensis sau Porolissensis este un simplu *centenarius*. Biograful a vrut să arate, în acest mod, că Pertinax a fost mai mult decât un simplu procurator financiar al Daciei Apulensis sau Porolissensis.

Și în organizația vămii Illiricului, cele trei Dacii apar ca trei provincii deosebite, cum ne arată inscripția C. I. L., III, 6575: *Procurator Illyrici per Moesiam Inferiorem et Dacias tres*. Domaszewski a dovedit că vama Illiricului era organizată pe provincii⁶⁸, deci *Daciae Tres* sunt trei provincii deosebite. În același sens este și inscripția C. I. L., III, 5120: X P(ublica) P(ortoria) (P. P.). Cele zece provincii sunt: Raetia, Noricum, Pannonia Superior, Pannonia Inferior, Moesia Superior, Moesia Inferior, Dalmatia, *Dacia Malvensis*, *Dacia Apulensis* și *Dacia Porolissensis*.

Aceeași situație ne arată și conciliium-ul celor trei Dacii, organizat la fel cu conciliium-ul celor trei Gallii, despre care se știe precis că erau provincii separate, sub trei guvernatori diferiți și total independenți unii de alții. Inscripțiile vorbesc lămurit de un conciliium al celor trei Dacii⁶⁹.

De asemenea, inscripțiile ne vorbesc de „Genius *Daciae*”⁷⁰, și de „Dei Deabusque *Daciae*”⁷¹, iar într'o inscripție din anul 250⁷², *Decius* este numit *Restitutor Daciae* (ceea ce ne mai arată că, la 250, organizația dată de Marcus Aurelius Daciei funcționa încă).

Chiar și sub aspect militar, cele trei Dacii se prezintă ca trei provincii deosebite. Fiecare dintre cele trei Dacii au armatele lor proprii, cum ne arată lămurit inscripția C. I. L., III, 8063 Ex (exercitus) D(aciae) Porolissensis⁷³. Deci, și celelalte două Dacii au propriile lor armate. Or, existența unui *exercitus* într'o provincie presupune, în mod necesar, situația de provincie independentă⁷⁴.

Acum să vedem cine erau guvernatorii celor trei provincii, provincii în toată accepțiunea acestui termen, și să analizăm atribuțiunile lor, spre a vedea în ce măsură puterile lor de guvernatori sunt, totuși, limitate de puterea și de atribuțiunile supraguvernatorului, consularul celor trei Dacii. Guvernatorii celor trei Dacii erau: pentru *Dacia Malvensis*, procuratorul prezidial, continuatorul, cu puteri mai restrânse, al procuratorului prezidial al Daciei Inferior; pentru *Dacia Apulensis* legatul legiunii a XIII-a Gemina, continuatorul, cu puteri mai restrânse, al legatului propraetore al Daciei Apulensis care era, în același timp și legatul legiunii a XIII-a Gemina, iar pentru *Dacia Porolissensis*, legatul legiunii a V-a Macedonica, continuatorul, cu puteri mai restrânse, al procuratorului prezidial al Daciei Porolissensis.

În primul rând, avem o inscripție (C.I.L., III, 13704) care aruncă lumină asupra atribuțiunilor și puterilor celor trei guvernatori ai celor trei Dacii. E vorba de o inscripție din Thessalonic. Această inscripție ne arată pe un guvernator al Daciei Malvensis, M. Aurelius Cassianus, care se intitulează *Praeses* Provinciae Daciae Malvensis. De asemenea, în rescriptul imperial adresat procuratorului Daciei Malvensis i se dă același titlu, de

Praeses ⁷⁵. Rezultă deci că și guvernatorii Daciei Apulensis și Porolissensis, respectiv legații legiunii a XIII-a Gemina și a V-a Macedonica, erau și ei *praesides* în provinciile lor și că exercitau acolo atribuțiuni prezidiale. Deosebirea pe care o face Stein între legații legiunii a XIII-a Gemina și a V-a Macedonica și procuratorul prezidial al Daciei Malvensis, afirmând că numai procuratorul Daciei Malvensis era un adevărat guvernator, nu stă în picioare. În adevăr, se știe că a existat un *Ex(er)citus D(aciae) P(orolissensis)*, adică Dacia Porolissensis a avut armata ei deosebită, cu un comandant suprem deosebit, ceea ce e nevoie să recunoască și Stein și ceea ce îl și pune în încurcătură ⁷⁶. Insuși Stein trebuie să recunoască faptul că, comandamentele supreme ale celor trei Dacii erau deosebite; or, comandamentul suprem este expresia cea mai înaltă a puterii, a imperium-ului, și cine îl posedă, posedă de drept și celelalte puteri prezidiale, cunoscut fiind principiul cardinal al dreptului public roman până la Dioclețian, principiul neseperării puterilor.

De altfel, Domaszewski a precizat, relativ chiar la inscripția care ne arată un *Exercitus Daciae Porolissensis*, că existența unui *exercitus* într-o provincie presupune, în mod necesar, situația de provincie independentă ⁷⁷. Apoi, consularul Daciilor poartă titlul de *dux* tocmai pentru ea, în virtutea puterilor sale excepționale, să poată exercita un *imperium majus* asupra celor trei guvernatori ai celor trei Dacii, între care nu poate să existe niciun fel deosebire, după cum arată și titlul supraguvernatorului, *Consularis trium* Daciarum. Rezultă deci că toți cei trei guvernatori ai celor trei Dacii au avut atribuțiuni prezidiale, după cum ne arată și titlul de *praeses* purtat de unul din ei. *Praeses* este denumirea generală pentru toți guvernatorii de provincii ⁷⁸. Că legații celor două legiuni erau guvernatorii Daciei Apulensis și Daciei Porolissensis și nu procuratorii respectivelor provincii, cum s'a susținut de unii, ne arată și comparația situației lor cu cea a procuratorului Daciei Malvensis. Primii doi sunt centenari ⁷⁹, pe când procuratorul Daciei Malvensis are rang de *ducenarius*, ca unul ce este subalternul direct al unui consular, în speța al consularului Daciilor, în timp ce procuratorii Daciei Apulensis și ai Daciei Porolissensis sunt centenari, ca unii ce sunt subalterni direcți nu ai consularului, ci ai legaților legiunilor a XIII-a Gemina și a V-a Macedonica, în calitatea lor de guvernatori ai Daciei Apulensis și ai Daciei Porolissensis ⁸⁰.

Vedem deci că și sub acest raport, legații celor două legiuni se prezintă ca guvernatori ai celor două provincii dacice, procuratorii financiari ai acestor provincii fiind subalternii lor direcți și nu ai consularilor Daciei, în care caz ar fi fost *ducenari*, ca și procuratorul prezidial al Daciei Malvensis ⁸¹.

Mai există un fapt care ne arată exact situația procuratorilor din Dacia Apulensis și Porolissensis, precum și calitatea de guvernatori ai comandanților legiunii a XIII-a Gemina și a V-a Macedonica. S'a susținut de către toți istoricii, în mod greșit, că procuratorul Daciei Apulensis înlocuește pe consularul absent al celor trei Dacii. Procuratorul Daciei Apulensis, care se intitulează *vice-praesidis* ⁸² înlocuește nu pe consularul Daciilor, cu care nu are nicio legătură, ci pe șeful său direct, pe legatul legiunii a XIII-a Gemina, în calitatea sa de guvernator al Daciei Apulensis. Aceasta este o dovadă în plus că și legatul legiunii a XIII-a purta titlul de *praeses*. De altfel, aceasta rezultă din chiar textul inscripției, dacă-l

citim cu atenție. În adevăr, nu se spune oare în inscripție *Procurator Augusti Provinciae Apulensis Agenti Vices Praesidis*? Aceasta înseamnă că aici, în Provincia Apulensis, a funcționat Ulpus, ca locțiitor al guvernatorului acestei provincii. Rezultă clar că el a fost locțiitor de guvernator numai în Dacia Apulensis și nu peste toată Dacia; deci, el n'a ținut locul consularului Daciilor, ci numai pe cel al legatului legiunii a XIII-a Gemina, în calitate sa de guvernator al Daciei Apulensis. Aceeași situație ne arată inscripția C.I.L., III, 1456. Numai în provinciile imperiale de rang pretorian, unde *legatus Augusti pro praetore* este și comandantul legiunii care își are garnizoana în acea provincie, numai acolo procuratorul înlocuște pe *legatus Augusti pro praetore*⁸³, neexistând acolo niciun alt demnitar senatorial. În cazul când se face o excepție dela regula generală, atunci se spune clar, în însuși textul inscripției, că aceasta se întâmplă în virtutea unui mandat special al împăratului, *mandatu principis*⁸⁴. Apoi, dacă procuratorul Daciei Apulensis ar fi fost el locțiitorul guvernatorului celor trei Dacii, s'ar fi intitulat, de sigur, *agens vice-praesidis Daciarum*, titlul fiind mai mare, și deci n'ar fi neglijat s'o facă. Or⁸⁵, inscripțiile nu ne arată nimic asemănător. De altfel, locțiitorul guvernatorului Daciilor trebuia să fie legatul legiunii a XIII-a Gemina, conform unui principiu general după care, în absența guvernatorului, locul său era ținut de demnitarul senatorial din provincie, în speță deci, legatul legiunii a XIII-a Gemina. Astfel, vedem pe un A. Larcus Priscus, legat al legiunii a IV-a Scythica, funcționând ca locțiitor al consularului Siriei⁸⁶, deși procuratorul Siriei era un ducenarius și subaltern direct al consularului, și nu un centenarius, ca procuratorul din Apulum. De asemenea, vedem pe un alt demnitar senatorial, pe un Crescentius Calpurnianus, *juridicus Britanniarum*, funcționând ca locțiitor de guvernator al legatului Britaniei⁸⁷. Afirmația lui Jung⁸⁸, că dela Septimius Sever înainte, procuratorul ar fi înlocuit pe guvernatorul absent și nu demnitarul senatorial imediat inferior din respectiva provincie, este contrazisă chiar de inscripția citată de dânsul⁸⁹, precum și de o altă inscripție din Roma, ambele din timpul lui Septimius Sever⁹⁰.

Cât privește argumentul lui A. Stein, că un centurion al legiunii a XIII-a Gemina ridică o statuie procuratorului Ulpus, adus ca dovadă în favoarea tezei că el ar fi fost locțiitorul consularului celor trei Dacii⁹¹, acest argument este caduc. În adevăr, Stein se întreabă ce legătură ar putea exista între un procurator financiar și un centurion al legiunii a XIII-a Gemina. Răspunsul este ușor de dat. Faptul nu ne pare de loc surprinzător, ba chiar foarte explicabil pentru teza susținută de noi, că Ulpus a înlocuit pe guvernatorul Daciei Apulensis, care este, cum se știe, și legatul legiunii a XIII-a Gemina.

Spre a ne da seama cât mai exact de gradul de independență și de limita atribuțiilor guvernatorului celor trei Dacii, trebuie să analizăm și componența officium-ului legațiilor celor două legiuni dacice. Vedem, în primul rând, că legatul legiunii a V-a Macedonica (deci și legatul legiunii a XIII-a Gemina) are un *Adiutor Officii Corniculariorum*⁹². Rezultă deci că legatul legiunii a V-a Macedonica (deci și legatul legiunii a XIII-a Gemina) are un *Officium Corniculariorum*. Or, numai un guvernator poate avea un *Officium Corniculariorum* și un adiutor al acestui *Officium*, deci *Officium-ul* legațiilor legiunilor dacice avea cel puțin doi Corniculari. Or,

numai legații legiunilor care sunt, în același timp, și guvernatori au doi Corniculari ⁹³, precum au și alți guvernatori, ca de exemplu guvernatorii Dalmației ⁹⁴, ai Pannoniei Inferior ⁹⁵, ai Numidiei ⁹⁶, ai Daciei Superior ⁹⁷; deci și legații legiunilor dacice sunt guvernatori. Dacă n'ar fi fost guvernatori, ei nu ar fi avut decât un singur Cornicularius. Apoi, se știe că acolo unde Officium-ul numără doi Corniculari, acolo se află și doi commentarienses. Or, prezența unor commentarienses în Officium-ul unui legat de legiune ne arată că acest legat nu este numai comandant al acestei legiuni, ci și magistrat roman, adică guvernator ⁹⁸.

Trecem peste celelalte grade inferioare de ofițeri și subofițeri din Officium-ul legațiilor celor două legiuni dacice, care arată numai calitatea lor de comandanți de legiuni, și încheiem remarcând că din Officium-ul acestor doi legați lipsesc numai Speculatores și Quaestionarii, a căror prezență este strâns legată de posedarea dreptului justiției capitale de către demnitarul respectivului Officium. Deci, legații legiunilor a V-a Macedonica și a XIII-a Gemina n'au avut dreptul justiției capitale asupra soldaților legiunii; l-au avut însă asupra soldaților trupelor auxiliare (acolo nu există speculatores) și a locuitorilor provinciei (afară de cetățenii romani), întru cât aceasta intra în atribuțiile lor prezidiale, și nimic nu ne arată că ei nu le-ar fi posedat. Dimpotrivă, atribuțiunile judiciare ale legațiilor legiunilor a V-a Macedonica și a XIII-a Gemina, în calitatea lor de guvernatori ai Daciei Apulensis și Porolissensis, ne sunt arătate prin documente. În adevăr, din Digeste (48, 19, 27) putem să ne dăm seama despre întinderea atribuțiunilor judiciare ale guvernatorilor celor trei Dacii. În pasajul citat de Digeste se dă procuratorului Daciei Malvensis titlul de *praeses*, titlul și funcțiunea la care au drept și colegii lor de situații și atribuții din Dacia Apulensis și Porolissensis, comandanții legiunilor a V-a Macedonica și a XIII-a Gemina. Or, titlul de *praeses* arată că posesorul lui are dreptul justiției capitale, *ius gladii*, adică dreptul de a judeca și de a aplica pedepse, mergând până la pedeapsa capitală ⁹⁹, cu o singură excepție, privitor la soldații legiunilor, după cum ne arată lipsa speculatorilor și a quaestionarilor, ale căror atribuțiuni sunt în legătură cu aplicarea pedepsei capitale. Ei au însă dreptul justiției capitale asupra tuturor locuitorilor provinciei lor (cu excepția decurionilor și a cetățenilor romani, cărora numai împăratul însuși, sau delegatul său, le poate aplica această supremă pedeapsă) și împotriva soldaților trupelor auxiliare aflate sub comanda lor, în virtutea atribuțiunilor și a titlului lor de *praesides*. Este o situație pe care o întâlnim la magistratul de rang senatorial din Britannia, care e special însărcinat cu administrarea justiției, *iuridicus Britanniae*, precum și la *iuridicus* din Asturia și Gallecia.

Un alt pasaj din Digeste (48, 22, 7) ne arată că guvernatorii celor trei Dacii sunt șefii supremi ai justiției în provinciile lor (cu excepția arătată mai sus). În adevăr, din cuvintele lui Ulpian: *indultum est interdicerere, rezultă că este îngăduit, dacă vrea, consularului Daciilor să exilaze pe cineva, deci, în mod evident, rezultă că acest drept este exercitat de obicei de guvernatorii celor trei Dacii. Este o excepție dela regula generală care spune: Interdicere autem, quis ea provincia potest, quam regit, alia non potest* ¹⁰⁰.

În mod normal deci, guvernatorii celor trei Dacii exercită și acest drept important.

Și dreptul auspiciilor (*jus auspicii*) ne arată pe guvernatorii celor trei Dacii ca guvernatori independenți. În adevăr, inscripția C.I.L., III, 7474, ne arată că, atunci când legatul de legiune nu este guvernator, nu el, ci guvernatorul provinciei este acela care consacră templul, altarul sau statuia împăratului, menționându-se și numele legatului legiunii respective în lagărul căreia se inaugurează altarul sau statuia¹⁰¹. Or, în Dacia, lucrurile se petrec exact contrariu, adică legatul legiunii a XIII-a Gemina inaugurează el altarul și se menționează numai numele consularului Daciilor sub care a avut loc inaugurarea¹⁰². Rezultă clar și de aici că legatul legiunii a XIII-a Gemina (deci și legatul legiunii a V-a Macedonica și procuratorul prezidial al Daciei Malvensis în respectivele provincii) este guvernatorul Daciei Apulensis. Cât privește cuvintele „*dedicante Mevio Suro*” (Mevius Surus este consularul Daciilor) din inscripțiile C. I. L., III., 1377 și 1380, A. D o m a s z e w s k i le explică prin faptul că Mevius Surus ar fi fost o rudă a împăratului¹⁰³, lucru confirmat și de inscripția C.I.L., 905, unde consularul Daciilor este Septimius Geta, fratele împăratului Septimius Sever. Explicația e justă pentru Septimius Geta. Pentru Mevius Surus există însă o explicație mai plauzibilă decât cea a unei rudenii ipotetice și anume faptul că, consularul Daciilor a avut sub *directa și imediată lui comandă* (după cum vom arăta și mai departe) toate alele din Dacia. Or, ambele statui sunt ridicate împăratului Septimius Sever de către soldați ai unor *ale*, *Ala Compagonum* din Micia (Vețel) și *Ala I Hispanorum* din Slăveni (Oltenia).

Vedem clar că guvernatorii celor trei Dacii sunt guvernatori independenți, cu drepturi limitate doar de intervenția în scopuri militare a consulariilor Daciei, atunci când necesitățile o reclamă.

Și rangul lor ne arată pe legații legiunilor a V-a Macedonica și a XIII-a Gemina ca pe niște guvernatori independenți, contrar celor afirmate de Stein¹⁰⁴. În primul rând, nu e adevărat că un guvernator de provincie nu este numit într-o altă provincie de aceeași categorie, cum afirmă Stein. Deci, numirea lui Olus Pudens Uttedianus, legatul legiunii a XIII-a Gemina, ca guvernator al Retiei — provincie cu o singură legiune, ca și Dacia Apulensis — constituind, după Stein, o avansare, ar rezulta că legația Daciei Apulensis ar fi fost inferioară celei a Retiei. Nimic adevărat din toate acestea. În adevăr, vedem un consular fiind pe rând guvernatorul Pannoniei Superior și apoi al Pannoniei Inferior, ambele provincii consulare care, pe timpul acestui consular, aveau același număr de legiuni¹⁰⁵. De asemenea, nu e adevărată nici cealaltă afirmație a lui Stein, că niciun legat al unei legiuni dacice, după trifurcare, nu este avansat imediat la consulat, după cum s'a întâmplat cu legații Daciei Superior¹⁰⁶. Dimpotrivă, cunoaștem cazuri care desmint afirmația lui Stein. Așa este cazul lui Calpurnius Iulianus, care, dela legațiunea legiunii a V-a Macedonica trece imediat la legațiunea consulară a uneia din cele două Moesii¹⁰⁷. Toate acestea ne arată că legații legiunilor a XIII-a Gemina și a V-a Macedonica erau guvernatori independenți ai unor provincii praetoriene cu o singură legiune și dreptul lor era limitat aproape numai în domeniul militar; de aceea ei nu poartă titlul de propraetori, care înseamnă comanda supremă absolută asupra unei armate și a teritoriului unde se află această armată.

Independența celor trei Dacii rezultă chiar din titlul pe care-l poartă consularul Daciilor. El se intitulează mai totdeauna *Consularis trium Da-*

ciarum și aceasta începând cu primul consular și până la sfârșit. Primul consular al celor trei Dacii se intitulează *Consularis et Dux Trium Daciarum*¹⁰⁸. Poartă numele de *Consularis Trium Daciarum* și succesorii lui Clemens, L. Aemilius Carus¹⁰⁹, L. Pomponius Liberalis¹¹⁰, L. Marius Perpetuus¹¹¹, L. Octavius Iulianus¹¹², D. Simonius Proculus Iulianus¹¹³, Polus Terentianus¹¹⁴, P. Septimius Geta¹¹⁵, P. Mevius Surus¹¹⁶. Ba însuși Claudius Fronto, consularul de tranziție spre noua formă de organizare, se intitulează „*Consularis Legatus Augusti Pro Praetore Trium Daciarum*”¹¹⁷. Avem o singură excepție, o inscripție provenită din Sarmizgetusa, unde unui consular (numele lui este mutilat) i se zice „*Legatus Augusti Pro Praetore Provinciae Daciae*”¹¹⁸. Remarcăm că aici e vorba oarecum de o inscripție semifoțială, căci consularul apare aici în *calitate privată*, în calitate de patron al orașului, și deci textul titlaturii n'a fost prea riguros supravegheat.

În concluzie, cele trei Dacii constituiau trei provincii deosebite și quasi independente, atât sub raport administrativ cât și sub raport judiciar și, într-o foarte largă măsură, chiar sub raport militar. Această independență era atât de mare încât permitea, în cazuri excepționale, chiar detașarea lor una de alta. Astfel, Sex. Calpurnius Agricola a fost guvernatorul Moesiei Inferior și al Daciei Malvensis¹¹⁹. De sigur, era o situație excepțională provocată de războiul marcomanic, dar care ne arată că cele trei provincii dacice erau atât de independente încât, la un moment dat, puteau chiar, fără greutate (căci aveau fiecare aparatul ei administrativ și financiar), pentru motive strategice trecătoare, să fie plasate sub doi supraguvernaori deosebiți. Cunoaștem chiar și guvernatorul procurator al Daciei Malvensis din acea vreme, subalternul lui Sex. Calpurnius Agricola. Acesta a guvernat Moesia Inferior unită cu Dacia Malvensis, între 167—169¹²⁰, iar Maerinius Avitus Catonius Vindex, a fost, între 167—168, procuratorul Daciei Malvensis¹²¹.

Să vedem acum care era rolul consularului celor trei Dacii. De sigur că, în virtutea titlului său de *dux*, el este comandantul suprem al armatelor din cele trei Dacii, care erau sub comanda imediată a guvernatorului Daciei Apulensis (în același timp și legatul legiunii a XIII-a Gemina), a guvernatorului Daciei Porolissensis (tot odată și legatul legiunii a V-a Macedonica) și a procuratorului guvernator al Daciei Malvensis.

În adevăr, găsim la Apulum, deși este capitala militară a celor trei Dacii (la Apulum se face concedierea soldaților¹²², la Apulum găsim *Numerus Singularium*¹²³, detașamentul de onoare al oricărui guvernator și care staționa numai în orașul de reședință al guvernatorului¹²⁴ pe lângă officium-ul guvernatorului celor trei Dacii)¹²⁵ și un praetoriu al legatului legiunii a XIII-a Gemina¹²⁶. Vedem de asemenea pe legatul legiunii a XIII-a Gemina¹²⁷ și deci implicit și guvernatorul Daciei Apulensis, înăgurând un altar. Aceasta ne arată că Dacia Apulensis este o provincie separată, care are propria ei armată¹²⁸.

Aceeași situație o are și legatul guvernator al Daciei Porolissensis. Și Dacia Porolissensis are propria ei armată, după cum ne arată inscripția cu cuvintele „*Exercitus Daciae Porolissensis*”¹²⁹. Prin analogie, deci, procuratorul-guvernator al Daciei Malvensis era și el comandant al armatei din această provincie¹³⁰. ✓

Totuși, după cum am spus, consularul celor trei Dacii este comandantul suprem al armatei romane din cele trei Dacii. Aceasta rezultă, în primul rând, din însuși titlul său de *dux*, apoi din compoziția pretoriului său — unde găsim detașați ofițeri din ambele legiuni dacice¹³¹ — precum și din faptul că el este acela care concediază armata romană din întreaga Dacie¹³².

Un alt aspect interesant al situației consularului Daciei ni-l oferă faptul că el este comandantul *direct* al tuturor alelor care staționează în cele trei Dacii și că numai cohortele auxiliare stau sub comanda imediată a celor trei guvernatori subalterni, plus, evident, legiunile a V-a Macedonica și a XIII-a Gemina, aflate sub comanda legaților respectivi, guvernatori subalterni ai Daciei *Apulensis* și *Porolissensis*.

În adevăr, avem o inscripție din Micia (*Dacia Apulensis*) care ne arată pe Mevius Surus, consularul celor trei Dacii, inaugurând o statuie a împăratului Septimius Severus ridicată de către „*equites alae Compagnum*”¹³³. Tot la Micia găsim un prefect al Cohortei a II-a Flavia Comagenorum *Equitata*, construind o baie și pomenind numai pe consularul celor trei Dacii¹³⁴. La Germisara (*Dacia Apulensis*) se ridică de către un prefect al „*alae Asturum*” un altar al zeiței Fortuna, din *ordinul* lui L. Octavius Iulianus, consularul Daciilor¹³⁵. La Mehadia (*Dacia Apulensis*) găsim un altar ridicat Iuliei Mammaea, mama lui Alexandru Sever, de către Cohorta III Delmatorum miliaria *equitata* și inaugurat de către Iasidius Domitianus, consularul Daciilor¹³⁶.

La Ilișua (*Dacia Porolissensis*) găsim un monument ridicat lui Alexandru Sever de către „*Ala Prima Tungrorum*” și inaugurat de către același Iasidius Domitianus¹³⁷.

La cohortele din Dacia nu găsim situațiuni asemănătoare, căci ele se află sub directa comandă a respectivilor guvernatori ai celor trei Dacii.

De asemenea, remarcăm că lagărele și castelele alor se găsesc așezate mai aproape de Apulum, reședința consularului celor trei Dacii, decât lagărele cohortelor auxiliare.

Se pune întrebarea unde își avea reședința consularul celor trei Dacii, la Sarmizegetusa sau la Apulum? Se poate răspunde în mod cert că avea reședința la Apulum. Apulum a fost reședința consularului celor trei Dacii. În adevăr, vedem că din Apulum concediază consularul Daciilor pe veteranii armatelor romane din Dacia¹³⁸. La Apulum găsim garda de onoare a guvernatorului, acei *equites singulares*¹³⁹ care își au sediul în orașul de reședință a guvernatorului¹⁴⁰. Tot la Apulum se află și pretoriul consularului celor trei Dacii¹⁴¹. În fine, marea majoritate a inscripțiilor din Dacia, care pomenesc pe guvernatorul celor trei Dacii, provin din Apulum¹⁴², pe când inscripțiile din Sarmizegetusa nu pomenesc decât pe consularul de tranziție, pe Claudius Fronto, în calitate sa de apărător al orașului și pe L. Aemilius Carus¹⁴³, în fond deci pe un singur consular. Chiar și faptul că Apulum este centrul și nodul unde tind și unde se încrucișează toate drumurile din Dacia este încă o dovadă că la Apulum se află centrul militar și administrativ al celor trei Dacii.

Nu trebuie să ne lăsăm impresionați de faptul că Sarmizegetusa poartă de la începutul sec. III (poate și mai înainte) titlul de metropolis¹⁴⁴. Cuvântul metropolis n’avea la Romani semnificația de azi. Acest cuvânt ne arată că la Sarmizegetusa se aduna conciliium-ul celor trei Dacii¹⁴⁵. Și Guiraud deosebește capitala religioasă a Daciei de cea politică, prima

fiind, după Guiraud, la Sarmizegetusa¹⁴⁶, și a doua fiind, după cum am arătat noi, la Apulum. Să nu uităm de asemenea că dela 160, data trifurcării Daciei în trei provincii independente (stare care ține până la 170), înainte deci cu zece ani ca Dacia să fi primit un consular ca supragovernator, Sarmizegetusa își pierduse poziția sa de capitală.

Și alegerea orașului Apulum, centru militar principal al Daciei încă din vremea lui Traian, ca oraș de reședință a consularului, ne arată caracterul mai ales militar al acestui supragovernator al celor trei Dacii și deci și gravitatea situației din Dacia începând din a doua jumătate a sec. II, gravitate care a determinat accentuatul caracter militar al atribuțiilor supragovernatorului.

Este clar deci, că cele trei Dacii au format, timp de 100 de ani, trei provincii independente și separate. Inșă reunirea acestor trei Dacii, a acestor trei provincii separate, sub un supragovernator comun, precum și caracterul excepțional, deosebit de înalt în ierarhia consularilor guvernatori, titlul său de *dux*, caracterul său militar, trecerea alor din toate cele trei Dacii sub comanda sa directă, reședința consularului la Apulum, centrul militar principal al Daciei, toate acestea ne arată o situație în permanent deosebit de gravă, o stare de continuă alarmă, de permanent războiu. Această stare s'a vădit în chip mai accentuat odată cu izbucnirea războiului marcomanic și s'a menținut până ce fortăreața romană dela Nord de Dunăre a fost desființată.

În legătură cu această stare de permanent pericol din Dacia, devenită deosebit de acută în urma războiului marcomanic, Romanii au trebuit să procedeze la ultima reorganizare a provinciei romane Dacia, spre a face față gravității situației. Iată complexul de împrejurări care a determinat organizarea dată provinciei Dacia, către anul 170, complex de împrejurări pe care istoriografia tradițională, atât cea românească cât și cea străină, nu l-au ținut în seamă, mărginindu-se să studieze faptul în sine.

* * *

Războiul marcomanic a însemnat, între 167—180, un uriaș asalt al întregii lumi „barbare” împotriva granițelor imperiului. În Mai 167, Dacia a fost inundată de „barbari”, adică de Dacii liberi, care erau ajutați de frații lor din popor, subjugati, adică de țărani săraci liberi, de coloni și de robi. O inscripție din Sarmizegetusa (C.I.L., III, 7969) ne vorbește clar despre aceasta, când ne spune că Sarmizegetusa a fost salvată dela o dublă primejdie „*ancipiti periculo*”. Aceste cuvinte nu se pot referi decât la un atac din interior, din partea poporului de jos din Dacia, robi, coloni și săraci, combinat cu un atac „barbar” din afară. Aceasta este și părerea istoricului sovietic D m i t r i e v¹⁴⁷ și a lui J u n g¹⁴⁸. Regiunea auriferă a fost ocupată de răsculați, iar minele de aur, sursă de bogăție pentru exploatare și statul sclavagist roman, iar pentru robi loc de chinuri și moarte, au fost distruse aproape în întregime. Centrul aurifer din Dacia, Alburnus Maior, a fost ars. Distrugerea minelor de aur a fost atât de radicală, încât industria auriferă transilvană nu s'a mai putut reface¹⁴⁹. Inșăși această sălbatică distrugere a minelor de aur din Dacia ne arată o participare directă a robilor la această operă, căci numai furia unor oameni care aveau de răzbunat imense și îndelungate suferinți putea determina o atât de teribilă operă de distrugere.

Partea nordică a Daciei Apulensis (unde se aflau minele de aur), precum și toată Dacia Porolissensis au fost ocupate atunci de Dacii liberi, în unire cu frații lor subjugați din Dacia romană. Avem o confirmare și în faptul că într-o inscripție din anul 170, ridicată guvernatorului Daciei, M. Claudius Fronto, Dacia Porolissensis nu este pomenită, ci numai Dacia Apulensis și Dacia Malvensis. Respinși din Dacia cu mare greutate, Costobocii revin în anul 170 și ajung până sub zidurile Sarmizegetusei, care a scăpat cu mare greutate „*incipiti periculo*”¹⁵³, apărată de Claudius Fronto, căruia orașul recunoscător îi ridică o statuie cu o inscripție foarte lungă numindu-l „*Patronus Fortissimus*”¹⁵¹. Invazia Dacilor liberi s'a produs sub conducerea unui șef cu numele de Tarb¹⁵². Abia la 171, Costobocii și aliații lor au fost din nou respinși de către Iulius Berencianus, care a comandat legiunile a IV-a Flavia din Moesia Superior și I-a Italica din Moesia Inferior, și de către succesorul lui Fronto, care a comandat legiunile a XIII-a Gemina și a V-a Macedonica.

Respinși din Dacia, Costobocii au întreprins, în vara anului 176¹⁵³ atacarea imperiului roman în alte părți vulnerabile și anume, au trecut prin Dobrogea, unde au dat ajutor sclavilor și Geților din popor să lupte împotriva armatei romane și a exploatorilor, coloniști romani sau indigeni bogați, romanizați. O inscripție din Tropaeum Traiani (Adam-Clissi) ne arată chiar pe unul dintre aceștia ucis de Costoboci „*interfectus a Costobocis*”¹⁵⁴. Din Dobrogea, Costobocii au trecut în restul Moesiei Inferior, unde, după cum remarcă istoricul sovietic Cudria v ț e v, în studiul citat, invazia Costobocilor a fost sprijinită și înlesnită de revolte ale sclavilor și ale păturii de jos din Moesia, atât de oprimate de statul roman. De aici Costobocii au trecut, prin Tracia și Macedonia, în Grecia. Costobocii erau un trib dacic, deci nu poate fi vorba de o invazie a unui mare popor; înlesnirea cu care ei au ajuns până în Grecia ne arată cât de șubredă era stăpânirea romană, permanent subminată de revolta latentă a păturii oprimate, gata oricând să dea mâna cu invadatorii, priviți de ei ca eliberatori, precum și de situația provocată de războiul marcomanic, cum remarcă Cudria v ț e v. Aceasta determină pe istoricul sovietic să dateze invazia în 170¹⁵⁵, și nu în 176, cum presupune de exemplu Herberdey¹⁵⁶, care s'a ocupat în mod special cu această invazie. Această invazie a Costobocilor, care poate fi privită ca premergătoare marilor invazii din sec. III, confirmă în totul afirmația lui Engels: „.....barbarii, împotriva cărora pretindea, (statul roman), că-i apără pe cetățeni, erau așteptați de aceștia ca mântuitori”¹⁵⁷. Themistius, orator din sec. IV, spune clar că „săracii doresc venirea barbarilor” și același lucru îl spune, în sec. IV, istoricul Zosimos.

La Elatea, în Phocida, Costobocii (foarte probabil un grup izolat) au fost opriți de către o oaste de voluntari în frunte cu un oarecare Mnesibulos, învingător în olimpiada a 235-a, după cum ne informează Pausaniass.

Întregul popor năvălitor a fost respins din Grecia și Macedonia, de către o oaste romană, comandată de Iulius Vehilius Gratus Iulianus¹⁵⁸.

Dacă cu Marcomanii, cu Quarzii și cu Iazigii imperiul a încheiat pace și a fost o liniște relativă la Dunărea de mijloc, în Dacia însă luptele și invaziile nu încetau. Dion Cassius ne spune clar că, cu Dacii nu s'a încheiat pace¹⁵⁹.

Sub Commodus, se vorbește iar de lupte cu Dacia; aceste lupte au fost duse de generali de seamă, viitorii împărați Clodius Albinus și Pescennius Niger¹⁶⁰. De asemenea, știm din Dio Cassius că un guvernator al Daciei cu numele de Sabinianus a luptat, între anii 183 și 184, cu Dacia liberi. Ei au fost bătuti de Romani și 12.000 dintre ei au fost așezați în Dacia în calitate de coloni¹⁶¹.

Și în această privință, Dacia a constituit preludiul a ceea ce se va petrece mai târziu în alte părți ale imperiului. Din cauza crizei mâinii de lucru, consecință a împuținării forțelor de muncă servilă, în urma încetării cuceririlor, statul roman începe politica transplantării triburilor de dincolo de granițele imperiului pe teritoriul statului roman și instalarea lor acolo în calitate de coloni. Transplantarea celor 12.000 de Daci este începutul acestei politici care, în sec. III, se va generaliza. Această politică va provoca însă o întărire a rezistenței elementului dac împotriva cotropirii romane.

Ocupându-se de un fenomen analog, petrecut în Africa, istoricul sovietic A. Steierman arată că această transplantare forțată de triburi de dincolo de granițele imperiului a avut ca urmare „o rezistență înverșunată a acestor noi coloni, care se unesc cu conașionali lor de dincolo de granițele imperiului și cu țărani care trăiau de mult pe pământul roman”¹⁶².

Același lucru s'a întâmplat și în Dacia, cu o înverșunare și o amploare deosebită, după cum ne arată un pasaj din biografia lui Commodus, care n'a fost relevat nici în istoriografia românească burgheză și nici în cea străină. Iată pasajul respectiv: „In Dacia imperium eius recusantibus provincialibus”¹⁶³. Acest pasaj ne arată că provincialii din Dacia s'au răscolit împotriva stăpânirii romane, cum arată clar cuvintele *imperium eius recusantibus*. A fost atunci o mare revoltă internă a Dacilor împotriva cotropirii romane, din nou înăbușită de pumnul de fier al stăpânitorului.

Toluși, lupta cu cotropitorii a continuat. Astfel, vedem pe viitorul împărat Pertinax luptând iarăși cu Costobocii¹⁶⁴, iar în timpul domniei lui Caracalla izbucnește din nou o revoltă a Dacilor, unită cu invazia costobocă. Acest fapt a determinat pe împărat să-și întrerupă călătoria spre Orient și să vină personal în Dacia, după cum ne informează biograful său¹⁶⁵, într'atât era de mare primejdia care amenința din nou stăpânirea romană din Dacia.

Și sub împăratul Macrinus, succesorul lui Caracalla, au fost lupte cu Dacia liberi¹⁶⁶. Maximinus Trax a trebuit să lupte personal cu Dacia liberi, după cum arată titlul de Dacicus Maximus¹⁶⁷ pe care-l poartă cu mândrie. Au fost iar lupte de mare amploare, căci împăratul a trebuit să aducă în Dacia, pe lângă cele trei legiuni dacice și două legiuni din Pannonia și una din Noricum și anume I-a Adiutrix¹⁶⁸ și a II-a Adiutrix¹⁶⁹ din Pannonia Inferior, cum și a II-a Italica din Noricum¹⁷⁰.

Efectele repetatelor invazii ale Dacilor liberi se vădesc și documentar și ele privesc Dacia Porolissensis, meru încăleată de Costoboci. O inscripție descoperită de Prof. Daicoviciu¹⁷¹ ne arată un templu ars „*Vi Ignis Consumptum*”, expresie pe care o întâlnim și în Pannonia¹⁷². Stein, cu drept cuvânt, atribuie aceste incendieri de edificii publice invaziilor popoarelor de dincolo de granițele imperiului în Dacia Porolissensis, adică ale Dacilor liberi, în vremea lui Caracalla¹⁷³.

În legătură cu atacurile „barbarilor” din timpul lui Caracalla, se pune problema datei de când încep Goții să atace Dacia. Unii istorici datează începerea atacurilor Goților la Dunărea de Jos, în timpul domniei lui Caracalla. Sursa lor principală se găsește într'un pasaj al biografiei lui Caracalla, unde e vorba de o aluzie răuvoitoare a lui Pertinax, fiul împăratului din 192, la uciderea lui Geta, fratele lui Caracalla; de către acesta Pertinax îi spune să-și ia, pe lângă titlurile de Germanicus, Parthicus, etc. și pe acela de Geticus Maximus. Iată pasajul: „*Adde, si placet, etiam Geticus Maximus, quod Getam occiderat fratrem et Gotti Getae dicerentur*”¹⁷⁴. Or, confuzia dintre Geți și Goți începe să-și facă loc abia la sfârșitul sec. IV. (noi știm că Historia Augusta a fost alcătuită la finele sec. IV, după părerea noastră, chiar la începutul sec. V); la începutul sec. III, Goții nici nu erau atât de cunoscuți la Roma încât publicul să poată înțelege o aluzie bazată pe numele lor. Pe de altă parte, știm că Caracalla a luptat în adevăr cu Dacia, cărora li se spune și Geți, cum remarcă și Dio Cassius¹⁷⁵. Goții apar în regiunile noastre abia la 238, așa dar Caracalla tot cu Dacia liberi a luptat.

În aceste lupte cu Dacia, au obținut împărații romani titlul de Dacicus și nu — cum s'a pretins — în lupte duse cu Goții pentru apărarea provinciei romane Dacia. Maximinus Trax este primul împărat roman (afară de Traian, cuceritorul Daciei) care poartă titlul de Dacicus Maximus¹⁷⁶; urmează apoi Decius¹⁷⁷, etc. Dovadă că titlul de Dacicus este obținut în lupte cu Dacia este faptul că pe statuia din Roma a lui Decius figurează balaurul dac.

Penuria izvoarelor privitoare la istoria antică ne obligă, de multe ori, să recurgem la comparații cu situațiile asemănătoare din alte părți ale imperiului, asupra cărora deținem știri mai bogate, pentru a cunoaște dialectic și cât mai profund fenomenele istorice analizate. De exemplu, așa numitele „războaie maure” se aseamănă mult cu neîncetatele invazii ale Daciilor liberi. Și în Numidia și Mauritania, întâlnim mereu repetate lupte cu triburile berbere, sub Marcus Aurelius, sub Commodus, Maximinus Trax, Gallienus, etc. Nu e vorba numai de prădăciuni. Berberii de peste graniță se unesc cu cei din interior, cum e cazul cu Quinquegentanii, în sec. III, pe care o inscripție îi califică drept „*rebelles*”, ceea ce înseamnă că erau supuși ai Romei. Istoricul sovietic Steierman, în studiul citat, subliniază că dacă tribul berber al Bavarienilor „*a putut să străbată toată Mauritania și să ajungă până în Numidia, aceasta nu s'ar fi putut face dacă n'ar fi fost ajutați de populația locală*”. Ei cuceresc orașe (Auzia)¹⁷⁸ și distrug edificii și poduri¹⁷⁹. Și Steierman conchide: „*Aceste revolte din Africa au multe trăsături asemănătoare cu mișcarea Bagauzilor din Gallia*”. Avem de a face cu revolte ale agricultorilor, unite cu năvăliri din afară. În amândouă cazurile, mișcarea nu poate fi înăbușită definitiv, se stinge temporar, pentru a se aprinde mai târziu cu o nouă vigoare¹⁸⁰.

Putem completa tabloul făcut de istoricul sovietic citând denumiri care au luptat cu acești „rebeli”, ca acel Iulius Vehilius Gratus Iulianus, care a luptat cu „*Maurii rebeli*”, pe timpul lui Marcus Aurelius¹⁸¹ sau T. Iulius Antiochus, care, pe timpul lui Gordianus III, a luptat cu „*defectores*” et „*rebelles*” din Numidia¹⁸², sau cu Macrinus Decianus, legatul Numidiei, care, într'o inscripție din Lambaesis, se laudă că a zdrobit și alungat

pe Bavari, care sub patru „regi” au năvălit în Numidia și că a prins pe Paraxen „faimosul” șef al Quinquegentanilor¹⁸³, locuitori ai Mauretaniei Caesariensis. Această inscripție ne arată clar alianța dintre Bavarii din interiorul imperiului și cei din afară. Genzeric n'ar fi încercat niciodată să cucerească Africa cu 50.000 de oameni, dacă n'ar fi știut că este așteptat de masele asuprite ca un eliberator. Exact la fel s'au petrecut lucrurile și în Dacia. Avem aici, mai de vreme decât în oricare parte a imperiului, aceeași alianță dintre autohtonii din provincia cucerită cu „barbarul” din afara granițelor, în speță Dacii liberi, aceleași clădiri publice incendiate și celelalte urmări ale invaziilor și revoltelor.

Din a doua jumătate a sec. III șocul ofensiv al Dacilor liberi a trecut dela Costoboci la Carpi. Apariția Goților la Dunărea de jos, cât și rezistența pe care o opunea numeroasa armată romană în Dacia (50.000 de soldați, o șesime din întreaga armată a imperiului) a determinat, în scopul întăririi și coordonării șocului ofensiv, o regroupare și o fuzionare a neamurilor care trăiau în jurul granițelor provinciei Dacia. Un fenomen analog s'a întâmplat, cam în aceeași vreme, și la popoarele dela Rin, când se închiagă confederațiile puternice ale Francilor și ale Alamanilor. Acum Bastarnii, neam germanic, dispar în rândurile Goților, iar neamul sarmatic al Roxolanilor, care, cam de pe la 240, dispăre din istorie, s'a contopit cu Carpii. Și Costobocii s'au contopit cu Carpii, care, de acum înainte, vor conduce șocul ofensiv al neamurilor dacice la Dunărea de Jos, și împotriva provinciei Dacia. Această ofensivă se va desfășura simultan cu cea a Goților, fără a se contopi cu dânsa, și ambele ofensive vor avea ca efect final eliberarea Daciei de sub stăpânirea romană.

La 238, stăpânirea romană este desființată la Olbia și la Tyras, iar la 248, Carpii îi ajută pe Goți să distrugă Histria. În lupte împotriva Carpilor își vor câștiga titlul de *Dacicus* sau de *Carpicus* împărații romani, căci acești Carpi erau Daci și continuatorii, sub nume nou, ai vechii ofensive costoboce împotriva cotoșirii romane. Zosimos îi numește chiar Carpo-Daci (IV, 34).

Avem inscripții care, pe lângă izvoare literare, ne arată neîncetate năvăliri ale Carpilor în Dacia. Există două inscripții care ne arată pe un cetățean din Apulum mulțumind zeilor că a fost eliberat din captivitatea Carpilor¹⁸⁴. O altă inscripție din Apulum îl celebrează pe Decius ca „*Restitutor Daciarum*”¹⁸⁵, iar balaurul de pe statuia sa din Roma, și o altă inscripție unde poartă titlul de *Dacicus Maximus*¹⁸⁶ ne arată că Decius a luptat cu Dacii, adică cu Carpii. O inscripție din Oescus¹⁸⁷ (= Gigen) ne arată incursiunea Carpilor în Moesia. Inscripția celebrează pe un primipilar, care, prin vitejia lui, a salvat dela primejdie orașele Oescus, Dionysopolis (= Balcic) și Marcianopolis (= Pravadia de azi, la Sud Est de Varna) ca și întreaga câmpie dela Sud de Dunăre, inundată de Carpi. Pe monezi vedem apărând o „*Victoria Carpica*”. Filip Arabul își ia pe monezi titlul de *Carpicus*, iar Decius în inscripție pe cel de *Dacicus Maximus*¹⁸⁸. Toate acestea sunt mărturii ale luptelor purtate de acești doi împărați cu Carpii, care, cum vedem, au invadat o parte din Transilvania, din Oltenia și din Moesia, confirmând textul lui Lactantius „*Carpos qui tunc Dacia Moesi-amque occupaverunt*”¹⁸⁹. Decius chiar cade în luptă cu Carpii și Goții la Abrittus (lângă Silistra) la anul 251. Și Gallienus poartă titlul de *Dacicus Maximus*¹⁹⁰, ceea ce ne arată iarăși lupte purtate de acest împărat. Ultima

luptă cu Carpii a avut-o Aurelian. Despre aceste lupte ne vorbesc atât *Historia Augusta*¹⁰¹ cât și unele inscripții. În aceste lupte a câștigat Aurelian titlul său de *Carpicus Maximus*¹⁰². Cu lupta lui Aurelian cu Carpii se sfârșește, în mod victorios, lupta poporului dac împotriva cetro-pitorului roman, luptă dusă dela cucerirea Daciei de către Traian și până când Aurelian a fost nevoit să-și retragă legiunile din Dacia.

Odată cu armata romană au plecat din Dacia proprietarii de pământ și de robi, funcționarii, negustorii și veteranii romani, adică toți cei care, într'un fel sau altul, erau legați de exploatarea provinciei și a poporului băștinaș. Dar marea majoritate a populației autohtone, adică Dacii țărani liberi, colonii și robii, a rămas pe loc. Ei n'aveau niciun motiv să regrete stăpânirea romană care, pentru ei, constituia o cruntă exploatare, publică și privată. În adevăr, pentru păturile largi ale poporului, stăpânirea romană se reducea la impozite zdrobitoare în cazul când erau oameni săraci (căci fiscalitatea romană arunca toate sarcinile pe umerii celui sărac), arenzi și corvezi în folosul proprietarului de pământ, pe lângă impozitele către stat, în cazul coloniilor, sau groaznică mizerie și vieață chinuită, de vită de muncă, pentru robi, căci munca forțată și impozitele extorcate alcătuiau principalele izvoare ale avuției publice și particulare, precum și ale prosperității unei restrânse minorități, care ea singură beneficia de avantajele civilizației romane. Pentru săraci, pentru coloni și pentru robi, plecarea soldatului roman, păzitorul statului sclavagist și impilatorul tuturor celor de jos, a însemnat de fapt o eliberare, căci odată cu legionarul roman au plecat și *strângătorii de impozite*, stăpânii de moșii și de robi și proprietarii de mine. Dacii din popor nu se lemeau de „barbari”. Acești „barbari” erau sau frații lor liberi, sau Goții, aliații lor, aliați cu care au luptat împreună tocmai ca să desființeze stăpânirea romană și clasele exploatare care o reprezentau în Dacia.

Un izvor din sec. V, scriitorul Salvian, confirmă în totul afirmația lui Engels că, „*barbarii erau așteptați de aceștia* (de săracii din imperiu, deci de majoritatea poporului) *ca salvatori*”. Trebuie reținut că cele spuse de Salvian, deși privesc Gallia în sec. V, se potrivesc foarte bine și pentru Dacia secolului III. În adevăr, se știe că în a doua jumătate a sec. III, statul roman a fost la doi pași de pieire, iar între Gallia și Dacia era o identitate de situații, fiind vorba de două provincii de frontieră în ajunul cuceririi lor de către barbari. Dar să vedem ce ne spune Salvian. „*Ca un glas se roagă acolo plebea romană ca să i se îngăduie să trăiască cu barbarii, etc. Astfel frații noștri nu numai că nu voesc să treacă dela ei („barbarii”) la noi, ci ne părăsesc ca să se adăpostească la ei*”¹⁰³. *Săracii fug la barbari. Ei caută la barbari omenia romană, căci nu mai pot suporta la Romani neomenia barbară*”¹⁰⁴. În alt loc, Salvian spune că „*barbarii se poartă mai omenește cu cei săraci decât strângătorii impozitelor*”¹⁰⁵, sau „*oamenii din popor fug la barbari ca să nu fie uciși, din pricina persecuției, de către organele statului roman*”¹⁰⁶.

Desființarea stăpânirii romane în Dacia nu s'a putut face decât spre sfârșitul sec. III, ca o consecință a doi factori favorabili. Unul din aceștia a fost factorul extern „războiul general de ofensivă al Germanilor” din sec. III¹⁰⁷. Dacii singuri erau prea slabi ca să poată distruge puternica armată romană din Dacia.

Al doilea factor favorabil a fost criza economică provocată de însăși criza modului de producție sclavagist, intrat în descompunere. Această

criză a provocat sărăcirea accentuată a țăranilor liberi, care, ca să scape de impozite din ce în ce mai ruinatoare, se făceau coloni pe domeniile marilor latifundiari, unde găseau o oarecare ocrotire împotriva organelor statului. Apoi, transformarea țăranilor liberi în coloni le aducea acestora o ușurare, căci ei primeau spre cultivare o întindere de pământ dela proprietar egală cu cea pe care ei înșiși o aduceau proprietarului. În timpul vieții, țăranul lucra pământul fără să plătească ceva proprietarului, însă urmașii lui deveneau coloni, cu toate sarcinile legate de această stare. „Și astfel fiii pierd moștenirea pentru ca părinții să găsească ocrotire. Protecția părinților este cumpărată cu sărăcirea totală a copiilor, care pierd, cum spune S al v i a n, și proprietatea și libertatea”¹⁹⁸.

Vedem cum această criză de producție din sec. III a mărit numărul disperaților care voiau să scape de stăpânirea romană, și a dat aliați tot mai numeroși robilor, clasa cea mai revoluționară, căci ei n'aveau de pierdut decât lanțurile robiei. Iată deci cauzele care au determinat primul mare succes al blocului antisclavagist format din „barbarii” așezați în Dacia chiar de stăpânirea romană, din „barbarii” invadatori, din coloni și robii răsculați ca să înlăture statul sclavagist roman și să instaureze o orânduire mai dreaptă, chiar „barbară”, care pe ei nu avea de ce să-i sperie, căci erau aliații lor, iar modul lor de viață era mai apropiat de cel al „barbarului” decât de cel al reprezentanților claselor exploatoare, deși vorbeau aceeași limbă.

Analiza întregului complex de împrejurări, în care și prin care s'a produs prima destrămare a dominației Romei asupra lumii, confirmă deci justetea completării tezei lui E n g e l s (care nu vedea decât factorul extern „barbarii” și neglija factorul intern, răscoala robilor și a colonilor ca motive ale prăbușirii imperiului sclavagist roman). *Această completare a fost făcută de către Iosif Vissarionovici Stalin, care în Problemele leninismului spune: „... ne-romanii, adică toți „barbarii” s'au unit împotriva dușmanului comun și au răsturnat ca o furtună imperiul roman”*¹⁹⁹. Această completare a tezei lui E n g e l s de către Iosif Vissarionovici Stalin, se aplică, cum am văzut, și la prăbușirea stăpânirii romane din Dacia.

În sfârșit, prin prisma concepțiilor istorice progresiste, găsim explicația așa zisei „enigme” a persistenței elementului dac în vechea lui patrie, căci „barbarul”, pentru omul din păturile exploatare, era mai puțin barbar decât fostul stăpânitor roman, „barbarul” îi lua mai puțin decât perceptorul și proprietarul roman, iar pentru sclav, plecarea soldatului roman a însemnat eliberarea.

NOTE

¹ LXVIII, 14.

² Epistola a 4-a din Cartea VIII.

³ Cap. CXIX, vers. 4—7.

⁴ C.I.L., III, 1312.

⁵ Filip Horovitz, *Organizația administrativă a Daciei Traiane până la Marcus Aurelius*, p. 7.

⁶ *Ibidem*, p. 7.

⁷ Vestnic Drevnei Istoriei, 1949, Nr. 1.

⁸ Voprost Istoriei, 1949, Nr. 7, și în Studii și Cercetări de Istorie Veche, 1950, Nr. 1, p. 191.

⁹ Publicat în Vestnic Drevnei Istoriei 1947, Nr. 3.

¹⁰ X, 34, 5: În vremea mea, o centă de *bandiți* Costoboci a pătruns etc. E clar că aici e vorba de o invazie armată a unui popor, care deci n'are nimic comun cu cuvântul *latro* în înțelesul său vulgar de „hoț”.

- ¹¹ Cf. și N. Alpatov, *op. cit.*, p. 191.
- ¹² *Origina familiei, a proprietății private și a statului*. Ed. P.M.R., 1950, p. 155.
- ¹³ *Apologeticus*, cap. 2.
- ¹⁴ C.I.L., III, 3385.
- ¹⁵ Cf. Dion Cassius, LXVIII, 27.
- ¹⁶ C.I.L., III, 1579.
- ¹⁷ C.I.L., III, 1559.
- ¹⁸ C.I.L., III, 1585.
- ¹⁹ Cf. Ptolemeu III, 8,5, care spune că neamul Costobocilor este un trib dacic locuind în Nordul Daciei.
- ²⁰ D. Detschev, *Ein neues Militärdiplom aus Dacia Porolissensis*, publicată în *Klio*, XXX, 2, p. 187—199.
- ²¹ C.I.L., III, Dipl. 44 (p. 886).
- ²² C.I.L., III, Dipl. 24 (p. 866) și LXXIII (p. 1991).
- ²³ C.I.L., III, Dipl. C IV (p. 2328⁹⁷).
- ²⁴ C.I.L., III, Dipl. 46 (p. 1977).
- ²⁵ Cf. A. D. Dmitriev, *Căderea Daciei*.
- ²⁶ Ulpian, Dig. XLVIII, 227 : *quibusdam praesidibus, ut multis provinciis interdicere possint, indultum est, ut praesidibus Syrarum et Daciarum*.
- ²⁷ C.I.L., III, 7130 : *Procurator Imperatoris Nervae Traiani Caesaris Augusti Provinciae Cretae*; Cf. și *Année Epigraphique*, 1927, p. 50—51 : *Cyrenaica Provincia*.
- ²⁸ C.I.L., III, 291, 312, 318. Cf. G. Perot, *De Galatia provincia romana*, p. 58—59.
- ²⁹ Cf. I. Marquardt, *Roemische Staatsverwaltung*, I, p. 267, și G. Bloch, *La Gaule Romaine*. În colecția *Histoire de France* par Ernest Lavisse, vol. I, p. 341.
- ³⁰ Tacit, Ann., I, 80, Dio Cassius, LVIII, 25. Cf. A. Domaszewski, *Zur Geschichte der roemischen Provinzialverwaltung Moesia und Hispania citerior*, în *Rheinisches Museum*, 45, 1890, p. 2—4.
- ³¹ C.I.L., VIII, 7977 și 7978 și Klebs, *Prosopographia imperii romani*, I, p. 365, Nr. 673.
- ³² *Revue Archéologique*, 1920, tome XII, p. 362, Nr. 45.
- ³³ Cf. A. Domaszewski, *Zur Geschichte der roemischen Provinzialverwaltung, Cappadocia*, în *Rheinisches Museum*, Nr. 8, p. 245—246.
- ³⁴ Suetoniu, *Vespasian*, cap. 8 : „*Cappadocia propter adsiduos barbarorum incursus*”, etc. Cf. I. Marquardt, *op. cit.*, I, p. 368.
- ³⁵ Cf. Marquardt, *op. cit.*, I, p. 369.
- ³⁶ C.I.L., VIII, 9365, *Consulari et Ducis Trium Daciarum*, și III, 1457, *Fortissimo Ducis*.
- ³⁷ C.I.L., II, 2634 ; II, 4114 ; III, 1919 ; III, 10471 ; VI, 1408 ; VI, 1450, *Année Epigraphique*, 1903, Nr. 368. Cf. și A. von Domaszewski în *Philologus*, 66, 1907, p. 161—162, și în *Rheinisches Museum*, 45, 1890, p. 250 ; Th. Mommsen în *Hermes*, XXV, 1890, p. 238 ; W. Liebenam, *Die Legaten in den roemischen Provinzen von Augustus bis Diocletian*, p. 326.
- ³⁸ *Hist. Aug. Vita Aureliani*, 13.
- ³⁹ *Ibidem*, 13.
- ⁴⁰ *Ibidem*, 13.
- ⁴¹ *Ibidem*, 13.
- ⁴² *Hist. Aug. Vita Claudii*, 15, și *Triginta Tyr*, 10.
- ⁴³ C.T.L., VIII, 18219.
- ⁴⁴ *Année Epigraphique*, 1903, Nr. 368₁₄.
- ⁴⁵ Cf. W. Liebenam, *Die Legaten in den roemischen Provinzen*, p. 140, și C. Daicovicu, *Transilvania nell'antichità*, p. 85, nota 1.
- ⁴⁶ În anul 167, Fronte este comes al lui Lucius Verus în războiul marcomanic. Cf. W. Liebenam, *op. cit.*, p. 140, și A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, 1940, p. 147.
- ⁴⁷ Cf. A. Domaszewski, *Die Chronologie des bellum germanicum et sarmaticum*, în *Neue Heidelberger Jahrbücher*, V, p. 107—111.
- ⁴⁸ *Ibidem*, p. 109.
- ⁴⁹ C.I.L., III, 7505.
- ⁵⁰ C.I.L., VIII, 9365.
- ⁵¹ C.I.L., III, 1178.
- ⁵² A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 119.
- ⁵³ Cf. W. Liebenam, *Die Legaten in den roemischen Provinzen*, p. 461.
- ⁵⁴ C.I.L., VI, 1520.
- ⁵⁵ Cf. *Hist. Aug. Vita Pert.*, cap. 2 : H. Dessau, *Prosopographia imperii romani*, II, p. 134, Nr. 49 ; W. Liebenam, *Die Legaten in den roemischen Provinzen*, p. 102, 295 și 386.
- ⁵⁶ LXXII, 8.

¹² *Hist. Aug. Vita Pesc. Nigri* 1.

¹³ A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 120.

¹⁴ Filip Horovitz, *Le principe de création des provinces Procuratoriennes*, publicat în Revue de Philologie, d'Histoire et de Littérature anciennes, Paris 1939, *passim*.

¹⁵ Cf. A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dacien*, p. 40.

¹⁶ C.I.L., III, 980 (Tabularius provinciae Apulensis) 1456 (procurator provinciae Daciae Apulensis) 1464 (procurator provinciae Daciae Apulensis) 1500 (negotiatores provinciae Apulensis) V. 8559 (procurator provinciae Daciae Apulensis).

¹⁷ C.I.L., III, 6054 (procurator provinciae Daciae Porolissensis) 6055 (procurator provinciae Daciae Porolissensis) 7662 (procurator provinciae Daciae Porolissensis) și Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania, vol. V, p. 3—4 (procurator provinciae Porolissensis).

¹⁸ C.I.L., III, 13704 (praeses provinciae Daciae Malvensis) VI, 1449 (procurator provinciae Daciae Malvensis).

¹⁹ C.I.L., III, 1456, 1464, 6054, 6055, 7662, V, 8659 și Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice, vol. V, p. 3—4.

²⁰ Cf. O. Hirschfeld, *Die Kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian*, p. 437, nota 2.

²¹ A. Domaszewski, *Die Rangordnung des roemischen Heeres*, p. 156.

²² *Hist. Aug. Vita Pertinacis*, 2.

²³ *Die Grenzen von Moesia Superior und der illyrische Grenz Zoll*, in *Archäologische Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich*, Band 13, p. 134—143.

²⁴ C.I.L., III, 1434, 1454, *Année Epigraphique*, 1903, p. 331, Nr. 69.

²⁵ C.I.L., III, 993—995.

²⁶ C.I.L., III, 996.

²⁷ C.I.L., III, 1176.

²⁸ Cf. și A. Domaszewski, in C.I.L., III, p. 1375.

²⁹ Cf. C.I.L., III, 93 (Exercitus Arabicus) III, 13483 a (Exercitus Syriacus) V, 531 (Exercitus Africanus) VI, 3358 (Exercitus Britannicus) X, 3870 (Exercitus Provinciae Dalmatiae) XI, 3718 (Exercitus Africanus) XI, 5211 (Exercitus Africanus), etc.

³⁰ Dig. 48, 19, 27.

³¹ A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dacien*, 1944, p. 42, cu nota 6.

³² C.I.L., III, p. 1375.

³³ Dig. I, 18, 1: Praesidis nomen generale est. Cf. și I. Marquardt, *Roemische Staatsverwaltung*, I, p. 557.

³⁴ Cf. C.I.L., III, 6054, III, 6055. Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania, IV, p. 409, care arată pe un procurator al Daciei Apulensis avansat la rangul de procurator al Dalmației, care este duceanariu, cum spune însăși această inscripție și cum era cunoscut și anterior (Cf. C.I.L., III, 8571 și A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dacien*, p. 79 și 107).

³⁵ A. Domaszewski, *op. cit.*, p. 156.

³⁶ Filip Horovitz, *Despre organizația administrativă a Daciei Traiane până la Marcus Aurelius*, p. 43.

³⁷ C.I.L., III, 1464.

³⁸ A. Domaszewski, *op. cit.*, p. 169.

³⁹ C.I.L., V, 875.

⁴⁰ Cf. I. Marquardt, *op. cit.*, I, 310 și cu nota 7.

⁴¹ C.I.L., VIII, 17891.

⁴² C.I.L., VI, 1336.

⁴³ *Fasten der Provinz Dacia*, p. XXVII.

⁴⁴ Eph. Ep. VII, 395.

⁴⁵ C.I.L., VI, 1336.

⁴⁶ *Dacien nach dem Bruderkrieg im Hause des Severus*, p. 7.

⁴⁷ C.I.L., III, 894.

⁴⁸ A. Domaszewski, *Die Rangordnung des roemischen Heeres*, p. 38, Nr. 4, 5.

⁴⁹ *Idem*, *Die Religion des roemischen Heeres*, p. 80.

⁵⁰ C.I.L., III, 2052.

⁵¹ C.I.L., III, 3543.

⁵² C.I.L., VIII, 2586.

⁵³ Cf. Filip Horovitz, *Despre organizația administrativă a Daciei Traiane până la Marcus Aurelius*, p. 75, cu notele 12 și 13.

⁵⁴ Cf. A. Domaszewski, *Die Rangordnung des roemischen Heeres*, p. 31, și 39.

⁵⁵ Cf. Dig. I, 16, 9; I, 18, 6; I, 18, 10.

¹⁰⁰ Dig. XLVIII, 22, 7.

¹⁰¹ Cf. A. Domaszewski, *Die Religion des roemischen Heeres*, p. 110, cu nota 452.

¹⁰² C.I.L., III, 1092 : Sub Vespronio Candido, Consulari, *Dedicante Gaerelio Sabino Legato*.

¹⁰³ *Die Religion des roemischen Heeres*, p. 71 și 112, cu nota 466.

¹⁰⁴ A. Stein, *Die Reichsbeamten der Provinz Dacia*, p. 41.

¹⁰⁵ C.I.L., VI, 1497.

¹⁰⁶ A. Stein, *op. cit.*, p. 41.

¹⁰⁷ C.I.L., III, 1566.

¹⁰⁸ C.I.L., VIII, 9365.

¹⁰⁹ C.I.L., III, 1153, 1415.

¹¹⁰ C.I.L., III, 1174.

¹¹¹ C.I.L., III, 1178.

¹¹² C.I.L., III, 1393.

¹¹³ C.I.L., III, 1574 și VI, 1520.

¹¹⁴ C.I.L., III, 1374.

¹¹⁵ C.I.L., III, 7794.

¹¹⁶ C.I.L., III, 7741.

¹¹⁷ C.I.L., III, 1457.

¹¹⁸ C.I.L., III, 1465.

¹¹⁹ Cf. A. Prömerstein, *Die Dreitheilung der Provinz Dacia*, în Wiener Eranos, 1909, p. 269, nota 4.

¹²⁰ *Ibidem*, *loc. cit.*

¹²¹ A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 48-49.

¹²² C.I.L., III, 1172.

¹²³ C.I.L., III, 7799, 7800.

¹²⁴ Cf. A. Domaszewski, *Die Rangordnung des roemischen Heeres*, p. 35.

¹²⁵ C.I.L., III, 7794 și 144791 ; A. Domaszewski, *op. cit.*, p. 29, și A. Domaszewski, în Jahreshfte des oesterreichischen archäologischen Institutes, Beiblatt, Band IV, 1901, p. 3-4, care ne arată ofițeri inferiori din cele două legiuni dacice detașați la cartierul general din Apulum al consularului celor trei Dacii.

¹²⁶ C.I.L., III, 1019 și A. Domaszewski în Jahreshfte des oesterreichischen archäologischen Institutes, Beiblatt IV, 1901, p. 6.

¹²⁷ C.I.L., III, 1092.

¹²⁸ Cf. A. Domaszewski, *Die Religion des roemischen Heeres*, p. 110, nota 452.

¹²⁹ C.I.L., III, Suppl., p. 1375 ; Cf. C.I.L., V, 8660, A. Domaszewski, în Rheinisches Museum, XLV, 1893, p. 244, și A. Domaszewski, *Die Religion des roemischen Heeres*, p. 5 și nota 12, „există tot atâtea exercituri câte comande supreme independente”.

¹³⁰ Cf. Filip Horowitz, *Essai sur l'indépendance des procurateurs gouverneurs*, publicată în Revue Belge de Philologie et d'Histoire, 1938, p. 53-62.

¹³¹ C.I.L., III, 878, 987, 7741, 14479.

¹³² C.I.L., III, 1172.

¹³³ C.I.L., III, 1377.

¹³⁴ Année Ephigraphique, 1903, p. 330, Nr. 65 și 66.

¹³⁵ C.I.L., III, 1393.

¹³⁶ Année Epigraphique, 1912, p. 454, Nr. 5.

¹³⁷ C.I.L., III, 1178.

¹³⁸ C.I.L., III, 1172.

¹³⁹ C.I.L., III, 7787, 7799, 7800, 12633, 14477.

¹⁴⁰ Cf. A. Domaszewski, *Die Rangordnung des roemischen Heeres*, p. 35, și I. Jung, *Fasten der Provinz Dacia*, p. 179, nota 1.

¹⁴¹ C.I.L., III, 987, 990, 1106, 7736, 7741, 7742, 7750, 7755, 7765, 7786, 7794, 14215, 14216, 14479.

¹⁴² C.I.L., III, 987, 990, 1007, 1061, 1078, 1081, 1089, 1092, 1122, 1127, 1155, 1171, 1174, 1178, 7750, 7751, 7768, 7771, 7794, 14479.

¹⁴³ C.I.L., III, 1415, 1457.

¹⁴⁴ C.I.L., III, 1175, 1428, 1440, 1441, 1456.

¹⁴⁵ Cf. I. Marquardt, *Roemische Staatsverwaltung*, I, p. 430.

¹⁴⁶ P. Guiraud, *Les assemblées provinciales dans l'empire romain*, p. 74-75.

¹⁴⁷ *Pterderea Daciei*.

¹⁴⁸ *Fasten der Provinz Dacia*, p. 146 și 159.

¹⁴⁹ Tabulele cerate din Alburnus Maior încetează cu anul 167 ; ele au fost îngropate de oamenii clasei posedante și au rămas acolo, minele fiind definitiv părăsite.

- 100 C.I.L., III, 7969.
- 101 C.I.L., III, 4157.
- 102 Dio Cassius, LXXI, 11; C.I.L., VIII, 2582.
- 103 Cf. O. V. Gudriavtsev, *Invazia Costobocilor în provinciile dacice ale imperiului roman*, publicat în Vestnic Drevnei Istoriei, 1950, Nr. 3.
- 104 C.I.L., III, 14214, (12).
- 105 Vestnic Drevnei Istoriei, 1950, Nr. 3.
- 106 R. Heberdey, *Der Einfall der Kostoboker in Griechenland und die Abfassungzeit der Periages des Pausanias*, publicat în Archäologische Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich, Band 13 p. 186—191.
- 107 *Origina familiei, a proprietății private și a statului*. Ed. P.M.R., 1950, p. 156.
- 108 C.I.L., VI, 31856.
- 109 Dio Cassius, LXXI, 11.
- 110 Dio Cassius, LXXII, 8.
- 111 Dio Cassius, LXXII, 3.
- 112 E. M. Steierman, *Războaiele din Africa din sec. III*, Vestnic Drevnei Istoriei, 1948, Nr. 2.
- 113 *Hist. Aug. Vita Commodi*, 13. Cf. M. Roller, *Probleme de Istorie*, Editura P. M. R., 1949, p. 59.
- 114 *Hist. Aug. Vita Pertinacis*, 2.
- 115 *Hist. Aug. Antoninus Caracallus*, 5 și 10; cap. 5: *Ad Orientem projectionem parans, omisso itinere, in Dacia resedit*.
- 116 Dio Cassius, LXVIII, 27.
- 117 C.I.L., III, 3708, 3722, 3735, 3736, 3740, 4630, XII, 5559.
- 118 C.I.L., III, 3660: Un legionar din legiunea I-a Adiutrix mort în cursul expediției din Dacia (*Incursu Hostis Daciae decedit*).
- 119 C.I.L., III, 3336: Un legionar din a II-a Adiutrix mort în cursul războiului din Dacia (*Desideratus in Dacia*).
- 120 C.I.L., III, 5218: *Aurelius Iustinus, miles legionis II Italicae Obiit in Expeditione Dacia*.
- 121 Publicată în Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania, vol. V, p. 3—4.
- 122 C.I.L., III, 4121.
- 123 *Dacien nach dem Bruderkrieg im Hause des Severus*, p. 5—6.
- 124 *Hist. Aug. Antoninus Caracallus*, cap. 10.
- 125 LXVII, 6.
- 126 C.I.L., III, 3708, 3722, 3735, 3736, 3740, 4630, XII, 5559.
- 127 C.I.L., II, 4957.
- 128 C.I.L., VIII, 8924.
- 129 C.I.L., VIII, 9041: *belli saevitia destructum*.
- 130 Cf. și N. Alpatov, *op. cit.*, p. 190.
- 131 C.I.L., VI, 31856.
- 132 *Année Epigraphique*, 1923, p. 409, No. 95.
- 133 C.I.L., VIII, 2615.
- 134 C.I.L., III, 1003, 1051.
- 135 C.I.L., III, 1176.
- 136 C.I.L., II, 4957.
- 137 C.I.L., III, 14416.
- 138 C.I.L., II, 4957.
- 139 De mortibus Persecutorum, 4, și Zosimos, I, 20.
- 140 C.I.L., III, 2200 și VIII, 1430.
- 141 *Vita Aureliani*, 30: *Carporum copias*.
- 142 C.I.L., III, 12456, II, 4506, VI, 1112, XII, 5548, 5549, 5561.
- 143 *De Gubernatione Dei*, V, 8.
- 144 *Ibidem*, V, 5.
- 145 *Ibidem*, V, 7.
- 146 *Ibidem*, V, 5.
- 147 F. Engels, *Origina familiei, a proprietății private și a statului*, p. 158.
- 148 V, 8.
- 149 I. V. Stalin, *Problemele leninismului*, p. 691, din Raportul la al XVIII-lea Congres al P. C. (b) al U.R.S.S.